

HZ. MÛSÂ KISSASINDA KORKU FENOMENİ

Abdurrahman KASAPOĞLU*

ÖZET

Hiz. Musa kıssasının anlatıldığı Kur'an pasajlarında en çok dikkat çeken konu, korku fenomenidir. Hiz. Musa yaşamış olduğu bütün korku tecrübelerini Allah'a güvenerek aşmıştır. Musa kıssasında, korkuyla başa çıkmada kullanılabilir birçok yöntem uygulamalı olarak gösterilmiştir. Yine bu kıssada korkaklığın bir toplumun belirgin özelliği haline gelebileceği vurgulanmıştır. Kur'an, baskıcı yönetimlerin, varlıklarını sürdürmek için toplumda güvensizlik ve korku yaratıklarını belirtmiştir. İlâhi korumaya karşı çıkanların, sadece maddi güce güvenenlerin sonsuza kadar emniyet içerisinde kalamayacaklarını açıklamıştır.

Anahtar Kelimeler: Korku, güven, ilâhi koruma.

ABSTRACT

FEAR PHENOMENA IN MOSES STORY

Fear phenomena is the most noticing factor of the passages of Quran in which Moses' story is told. Moses get over all fear experiences by trusting in God and depending on Him. In Moses' story, many applied methods against fear factor are shown. Moreover it is underlined in this story that fear may become an exclusive feature of a society. It is stated that surpressing states or governments creates a fearful and discomfort environment in order to ensure their existence, and that those who refuse divine guard and rely on only pecuniary strength cannot l've forever in peace and wealth.

Key words: fear, trust, divine guard.

Giriş

Kur'an'da yer alan kıssaların önemli amaçlarından birisi, insanları inanç, tutum ve davranış yönünden eğitmektir. Kıssalar aracılığıyla insanın eğitilen yönlerinden birisi güven ihtiyacı ve korku heyecanıdır. Korku durumunun ve güven ihtiyacının en çok vurgulandığı kıssaların başında Hiz. Mûsâ'nın hayatının anlatıldığı kesitler gelir. Bu kıssanın ağırlıklı ve yoğun bir şekilde işlediği konuların başında korku heyecanı ve güven duygusu yer

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: Tefsir Anabilim Dalı, akasapoglu@inonu.edu.tr

alır. Bunun en önemli kanıtlarından birisi Mûsâ kıssasında korkuya ve güvene ve bunlarla ilişkili diğer duygulara ilişkin kavramlara oldukça fazla yer verilmiş olmasıdır.

Hz. Mûsâ'nın kıssasının anlatıldığı âyetlerde korku olgusunu ifade etmek için en çok kullanılan kelime "havf"tır.¹ Yine bu kıssada "haşyet"², "rahb"³, "hazr"⁴ kelimeleriyle de korku fenomeni dile getirilmiştir. Ayrıca kıssada, korku duygusuyla birlikte ortaya çıkan diğer bazı duyguları anlatmak için "hüzn"⁵ ve "ğamm"⁶ kelimelerine de yer verilmiştir. Kıssada, korkunun karşıtı olan güven duygusunu anlatmak için de "emn",⁷ "avz",⁸ ve "tevekkül"⁹ kelimelerinin kullanıldığı dikkat çeker.

Havf, kelimesi korku anlamındadır. Rahb kelimesi de havf yani korku anlamını içerir. Bu tür korkuda insan, sakınma tepkisi gösterirken ayrıca acı hisseder. Rahb kelimesinden türetilerek aslana "merhûb" denir. Arapça'da haşyet kelimesi de havf kelimesiyle açıklanır yani korku durumunu belirtir. Bu kelimenin, korkunun ileri derecesini belirttiği de söylenir.¹⁰ Hazr kelimesi ise, dikkatli ve uyanık olmak, korkutucu olan şeyden sakınmak manasına gelir.¹¹

Hüzn kelimesi, kaygı edişe, tasa, üzüntü anlamındadır, sevinmenin zıddı olan durumu ifade eder. Ğamm, ise, sıkıntı hüznün manasına gelir.¹²

¹ Mâide, 5/23; Tâhâ, 20/21, 45, 46, 65, 66, 77; Şuarâ, 26/12, 14, 21; Neml, 27/10; Kasas, 28/7, 18, 21, 25, 31, 33; Mü'min, 40/26.

² Tâhâ, 20/77.

³ A'râf, 7/116; Kasas, 28/32.

⁴ Kasas, 28/6.

⁵ Kasas, 28/7, 8, 13.

⁶ Tâhâ, 20/40.

⁷ Kasas, 28/31.

⁸ Mü'min, 40/27.

⁹ Mâide, 5/23.

¹⁰ Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, IX/99; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/583, II/130; Muhammed İbn Yakub el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, s. 118, 1045, 1651.

¹¹ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 111; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 477.

¹² el-isfehânî, *a.g.e*, s. 115; İbn Manzûr, *a.g.e*, XII/441; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1476, 1535.

Arapça'da korkunun zıddı olan durum "emn" kelimesiyle dile getirilir. Avz kelimesi ise iltica, sığınma anlamındadır. Tevekkül kelimesi, genel anlamda acizliğin/güçsüzlüğün ortaya konmasını ve birisine güvenmeyi dile getirir. Özel olarak ise, her konuda Allah'a güvenmeyi ifade eder.¹³

Araştırmamızda Mûsâ kıssasında korkuyu ve güven ihtiyacını konu alan kesitleri tarihsel bir süreç izleyerek ele alacağız. Hz. Mûsâ'nın doğumundan başlayarak, Peygamberlik mücadelesinin en ileri safhalarına kadar kıssada yaşanan korku ve güven ihtiyacını ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda sırasıyla, Firavun'un kendi geleceği hakkında duyduğu korkudan, Mûsâ'nın doğumuyla birlikte annesinin yaşadığı korkudan, bebekliğinde Mûsâ'ya sağlanan güvenden, Firavun'un kendi düşmanını eliyle yetiştirmesinden, Mûsâ'nın bir kişinin ölümüne sebebiyet vermesi yüzünden yaşamış olduğu korkudan, güven sembolü olarak Mûsâ'ya verilen asâdan, Allah'ın Mûsâ'ya her fırsatta güven aşılmasından, korkuya karşı ona maddî ve manevî destek sağlamasından, Firavun'un başa çıkma yöntemi olarak korkutmaya başvurmasından, büyü-korku ilişkisinden, Firavun'un iman eden büyücülere yaptığı tehditten, İsrâil oğullarının Mısır'dan kaçarken yaşadıkları korkudan, yine İsrâil oğullarının kendilerine vaat edilen topraklar için savaşmaktan korkmasından bahsedeceğiz.

Araştırmamızda, Mûsâ kıssasında korku ve güven duygusunu tasvir eden kesitleri incelemeye geçmeden önce, psikolojideki temel güven ihtiyacı ve korkuya dair öğretilere, korkunun psikolojik boyutuna, korkuyla başa çıkma yollarına değineceğiz.

A. Psikolojide Korku ve Güven

I. Temel Güvenlik İhtiyacı ve Korkuya Dair Öğretiler

Psikologlar, insanda güven ihtiyacını ortaya çıkaran temel sebeplere ve kaygı durumlarının iç ve dış kaynaklarına dair araştırmalar yapmış, fikir yürütmüşlerdir. Korkuya ve güvene dair özgün fikirleriyle ön plana çıkan düşünürlerden Maslow, Freud,

¹³ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 428, Mecdüddin Muhammed İbn Yakûb el-Firûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyiz*, el-Mektebetü'l-ilmî, Beyrut, tsz. IV/111; 1518; İbn Manzûr, *a.g.e*, XIII/21; Muhammed Ali İbn Ali İbn Muhammed et-Tahânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV/366.

E.H. Erikson ve Horney'in bakış açılarına burada yer vermek istiyoruz.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında güvenlik ihtiyacı: Güvenlik ihtiyacı, fiziksel ve duygusal tehlikelerden korunmayı, korkudan kurtulma ve kaygıdan uzak olmayı içerir. Fizyolojik ve psikolojik açıdan insanın dengesini, normal halini muhafaza edebilmek için karşılanması gereken ihtiyaçları kapsar.¹⁴

Fizyolojik ihtiyaçları karşılanan birey, kendini güvende ve tehlikeden uzak hissetmek ister. Oysa korku ve kaygı insanın güvensizlik duymasına yol açar.¹⁵

Freud, korku genelde dış dünyada var olan herhangi bir şeye karşı duyulan bir his olduğu için, anksiyete kelimesini korkuya tercih etmiştir. İnsanın sadece dış tehlikelerden değil, iç tehlikelerden de korkabileceğini ileri sürmüştür. Buna bağlı olarak anksiyeteyi kaynakları bakımından objektif, nörotik ve ahlâkî olmak üzere üçe ayırmıştır.¹⁶

Objektif anksiyetede, tehlikenin kaynağı dış dünyadadır. İnsan zehirli bir yılandan, kontrolden çıkan bir arabadan, yaşam için zorunlu olan bir nesnenin çevrede bulunmamasından korkar. Nörotik anksiyetede, tehdit id'in içgüdüsel nesne seçimi içerisinde yer alır. Böyle bir durumda kişi, kendisine zararlı olabilecek bir davranışta bulunmasına ya da düşünmesine sebep olabilecek kontrol edilemez bir isteğe yenilmekten korkar. Bir başka deyişle nörotik anksiyete, fevri, dürtüsel isteklerin açığa vurulması sebebiyle cezalandırılma korusudur.¹⁷

¹⁴ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, Çev. Yase-min Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 524; Serpil Aytaç, *İnsanı Anlama Çabası*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2004, s. 93; Ayhan Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Gendaş, İstanbul, 2004, s. 314-315.

¹⁵ Rita L. Atkinson ve diğerleri, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Kemal Atakay ve diğerleri, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, 1/440; Münire Erden, Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1995, s. 235; Gülten Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, Bilim Yayınları, Ankara, 1995, s. 57; Ayten Ulusoy, *Güdülenme*, (Gelişim ve Öğrenme) Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 315.

¹⁶ Sigmund Freud, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997, s. 114; Calvin S. Hall, *Freudyen Psikolojiye Giriş*, Çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 74-75.

¹⁷ Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 41; Freud, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, s 90-91; Hall, *a.g.e.*, s. 75; Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *a.g.e.*, s. 459.

Ahlâkî anksiyetede ise, korkunun kaynağı süperego sisteminin vicdanıdır. İnsan, benlik ülküsünün standartlarına aykırı bir eylemde bulunmak ya da düşünmekten dolayı vicdan tarafından cezalandırılmaktan korkar.¹⁸

Erikson'un gelişim kuramında temel güven ya da güvensizlik: Erikson'a göre, güven duygusu sağlıklı bir kişilik örüntüsü geliştirebilmek açısından hayati öneme sahiptir. Sağlıklı kişiliğin önemli unsurlarından birisi hem başkalarına hem de kendine güven geliştirmektir.¹⁹

Bebeğin anne-baba ya da onların yerine geçen kimseler ile ilişkileri, onun güven ya da güvensizlik duygusu geliştirmesinde belirleyici etkindir. Özellikle annelerin bebeklerin ihtiyaç ve beklentilerini düzenli bir şekilde karşılamaları halinde güven duygusu oluşur. Anne, çocuğuna dünyanın güvenilir bir yer olduğunu, en azından kendisine güvenebileceğini hissettirebilmelidir. Bebek ile anne ilişkisinin tutarlı, rahat, sevecen ve sıcak bir iletişim örüntüsü içerisinde gerçekleşmesi bebeğin kişisel güven duygusunu pekiştirir. Annesinin kendisini sevdiğinden ve bırakmayacağından emin olan çocuk, hem annesine hem çevresindeki dünyaya güvenir. Bu durum çocukta iyimserlik ve mutluluk gibi duyguları ortaya çıkarır.²⁰

Horney'in temel kaygı öğretisi: Horney, çaresiz bir bebeğin düşmanca ve tehdit edici bir dünyada güvenlik arayışını ele almıştır. Çocuğun doğduğu andan itibaren yabancı, düşman bir dünya karşısında yalnız, yardımcısız, çaresiz durumda olduğunu ve bundan dolayı kaygı ve güvensizlik duyduğunu ileri sürmüş-

¹⁸ Hall, *a.g.e.*, s. 75; Gençtan, *a.g.e.*, s. 41; Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *a.g.e.*, s. 459-460.

¹⁹ Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev. Ali Dönmez ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 219; Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 81; Ramazan Arı ve diğerleri, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Mikro Yayınları, Konya, tsz., s. 35.

²⁰ Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, Çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984, s. 6; Charles Rycroft, *Psikanaliz Sözlüğü*, Çev. M. Sağman Kayatekin, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 65; Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, tsz., s. 71; Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001, s. 81; Gürhan Can, *Kişilik Gelişimi*, (Binnur Yeşilyaprak editörlüğünde Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi), PeGemA Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 122; Aydın, *a.g.e.*, s. 81.

tür. O, insan davranışının kararlı güdüleyici gücünün güvenlik ihtiyacı, emniyet ve korkudan emin olma olduğunu belirtmiştir. Ona göre, potansiyel açıdan tehlikeli olarak algılanan bir dünyaya yönelik temel çaresizlik duygusunu yaratan şey yabancılaşma, düşmanlık, korku ve azalan özgüven duygularının birleşimidir. Temel kaygı ve güvensizlik, bireyde güvenliğe yönelik bazı katkı arayışlarını zorunlu kılar. Bu temel kaygı, kişiliğin bütünlüğü üzerinde çocukluk döneminden itibaren etkili bir güç oluşturur.²¹

Horney, insanın ölüm veya doğa kuvvetleri karşısında duyduğu anksiyeteyi normal aksiyete olarak tanımlar. O, güven duygusunu zedeleyerek tehlikeye düşüren bir psişik impulsun anksiyete yarattığını kabul eder.²²

Güvensizlik yaratan faktörler bağlamında ilk anılması gereken, ekonomik ve toplumsal alanda varolan güvensizliktir. Potansiyel düşmanca gerilimlerin yarattığı korkular, başkalarını ezme, aşağılama ve sömürme eğilimleri nedeniyle misilleme korkuları, bireyler arası ilişkilerden kaynaklanan duygusal yalıtım ve buna eşlik eden dayanışma yokluğu güvensizlik yaratan faktörler arasında sayılır.²³

II. Korkunun Psikolojik Boyutları

İlk gelişim dönemlerinde korkunun kaynağı fiziksel desteğin kaybolması, beklenmedik şekilde ortaya çıkan ve bireyin önceden karşılaşmadığı durumlardır. Daha sonraları, itibarını kaybetme, aşağılanma ve alaya maruz kalma gibi sosyal tehditler, bedensel hastalıklar, ekonomik sıkıntılar korkutucu olmaya başlar.²⁴

Korku, zayıflık, düşkünlük ve beceriksizlik duygularının bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Uzun süre kişiye başarısızlığı-

²¹ Karen Horney, *Ruhsal Çatışmalarımız*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 33; Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1994, s. 127; Nusret Kaya, *Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 269; Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 148; Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *a.g.e.*, s. 501.

²² Gülsen Kozacıoğlu, Hülya Ekberzade Gördürür, *Bireyden Topluma Ruh Sağlığı*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1995, s. 139.

²³ Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, s. 128.

²⁴ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, H.Ü.P.B. Yayınları, Ankara, 1995, s. 227; Lütfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983, s. 165-166.

nın ve zayıflığının gösterilmesi, öne sürülmesi korku uyandırır ve durumun daha da kötüleşmesine yol açar.²⁵

Bazı nesne ve olaylar korku duygusunu o derece tahrik eder ki, yaşanan bu durum karşısında birey işe yarayacağını düşündüğü bazı tepkiler geliştirir. Çekinme, sinme, kaçma gibi davranışlar, tipik korku tepkileridir. Paniğe kapılmış kimseler düzensiz el kol hareketi yaparlar, nereye gittiklerini bilmeden kaçmaya çalışırlar. Tehlikeli bir durumda kaçma davranışı hayvanların da gösterdikleri tipik tepkilerden birisidir.²⁶

Korku sırasında örgensel fonksiyonlarda bozulma olur, örneğin, nefes tıkanır, ağız kurur, insan soğuk soğuk terler, sık sık yutkunur, konuşurken kekeler. Yine korku, kan dolaşımını etkiler, kalp şiddetle çarpar, kan damarları şiddetli basıncın etkisiyle daralır.²⁷

Psikologlar, nedeni belli olan durumlar ya da olaylar hakkında korku terimini kullanmayı uygun görürken, sorunun ne olduğu bilinmeksizin duyulan korkulara kaygı nitelemesinde bulunurlar. Bu sınıflamaya göre korku kaygıdan daha şiddetlidir. Yine korku kaygıya göre daha kısa sürelidir.²⁸

Her insanın kaygıları ve korkularının olması doğal bir durumdur. Eğer korkunun derecesi bireyin günlük yaşamını aksatacak bir düzeye erişirse, onun normal görevlerini yapmasını engellemeye başlarsa bu durum doğal olmaktan çıkar. Korkunun aldığı bu duruma fobi denir. Oldukça iyi belirlenmiş bir nesne ya da durumdan kaynaklanan korkuya basit fobi adı verilir. Bunlar

²⁵ Luella Cole, John J. B. Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, Çev. Belkıs Halim Vassaf, M.E.B., İstanbul, 2001, s. 95.

²⁶ Arthur I. Gates ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, Çev. Necmi Z. Sarı, M.E.B., İstanbul, 1968, I/198; Pierre Mannoni, *Korku*, Çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, tsz., s. 67; Hans Zulliger, *Çocuklarımızın Korkuları*, Çev. Kamuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul, 1975, s. 15; A. E. Mander, *Kendini Tanı*, Çev. Suat Taşer, M.E.B., İstanbul, 1950, s. 20; Vedide Baha Pars ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, M.E.B. İstanbul, 1970, s. 68; Öztabağ, *a.g.e*, s. 166.

²⁷ Nurettin Topçu, *Ruhbilim*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1949, s. 74; Hasip A. Aytuna, *Normal Çocuklarda Anormallikler*, M.E.B., İstanbul, 1976, s. 91-92.

²⁸ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 277; Rengin Akboy, *Eğitim Psikolojisi*, Mikro Yayınları, İzmir, 2000, s. 65; Morgan, *a.g.e*, s. 228.

en sık görülen ve her zaman tedaviye gerek duyulmayan fobilerdir. Örneği, ofidofobi yani yilandan korkmak basit fobidir.²⁹

III. Korkuyla Başa Çıkmanın Yolları

Korkuyu gidermenin çeşitli yolları vardır. Bunlardan birisi, korkan bireye, korkulan durumu etkili bir şekilde karşılama imkanı sağlayan yetenekleri öğretmektir. Örneğin, bir kimse zorba birisinin saldırısından korku duyuyorsa, saldırıya uğradığında kendisini koruyabilecek savunma tekniklerini öğrenmesi korku karşısında etkili olur. İnsan ne yapacağını bilir ve bildiklerini yapmak için sahip olduğu yeteneklere güvenirse korkuya kapılma olasılığı azalır. Korkuya karşı en etkili çözüm bilgidir. Evreni ve evrende geçerli olan yasaları bilmek korkuyu yenmede önemli bir güçtür.³⁰

Korkuları aşmanın ikinci yolu, korkulan nesne ya da duruma alışma imkanı sağlamaktır. Korkulan durumlara alışmanın, korkuyu azaltmakta etkili olacağına dair günlük yaşantıda çok sayıda örnekler görülebilir. Mesela, tavşandan korkan bir çocuk bir süre tavşanların yanında bulunduktan ve tavşanın kendisine bir zarar vermeyeceğini gördükten sonra, artık bu durumdan korkmaz. Karanlık bir odada yalnız başına yatmaya alıştırılmış bir çocuk karanlıkta kalmaktan ve yalnızlıktan korku duymaz.³¹

Korku tedavisinin en etkili yolu korkuya maruz kalmaktır. İnsan, korkunun nesnelere ve durumundan ne kadar kaçınırsa o kadar kaygı geliştirir. Aldığı riskleri azalttıkça dünyası daha çok sınırlanmaya başlar.

Korkuyla yüzleşme cesareti gösterip karşısına dikilmek, onunla başa çıkmanın yollarından biridir. Korkuyu saklamanın

²⁹ Özcan Köknel, *Günlük Hayatta Ruh Sağlığı*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1999, s. 345; Sefa Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, TÜRDİAV, İstanbul, 2001, s. 22; Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 441-442.

³⁰ Norman L. Munn, *Psikoloji*, Çev. Nahit Tendır, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958, II/150; İbrahim Alaettin Gövsa, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998, s. 44.

³¹ Komisyon, *Ruhiyat*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 79; Munn, *a.g.e.*, II/150; Gövsa, *a.g.e.*, s. 44.

neredeysse hiçbir yararı olmaz. Onu dile getirmek, üstesinden gelmeyi kolaylaştırır.³²

Üçüncü yol, korkan kimseye, korkulan durumdan korkmayan kimseleri örnek göstermektir. Böyle bir örnek verilirse, birey korkusuzluk duygusu geliştirebilir, korkusunun temelsiz olduğu sonucunu çıkarabilir. Başka çocukların köpekten korkmadığını gören çocuk da köpekten korkmaz. Başarısızlıktan korkan kimseleri eğitmek için, onlara diğer kimselerden daha iyi yaptıkları şeyleri ortaya koymalarını önermek yararlı olur. Böylece kendi gücüne ve üstünlüğüne inandırılan bireyin korkuları azalır.³³

Korkuyu önlemenin dördüncü yolu, ikaz ve uyarılarda bulunmaktır. Uyarılar bazen, yeni bir durum karşısında duyulan korkuyu önlemeye yardım eder. Bireyin yeni duruma birden bire değil, aşamalı bir şekilde alıştırılması bu uygulamada önemli bir yer tutar. Korkuyu yenmesi için, bireye süre tanımak ve sorunun çözümünü yavaştan almak yararlı olur. Örneğin sudan korkan bir çocuğu, zorla suya sokmak yerine, kumsalda oynamaya bırakarak suyla barışmasını sağlamak daha uygundur. Köpekten korkan bir çocuğu kocaman bir çoban köpeğini okşamaya alıştırmak yerine, işe yavru bir köpekle başlamak daha verimli olur.³⁴

Korkuyla başa çıkarken, soruna yol açan nesne ya da durumla hemen karşılaşmak yerine, sistematik duyarsızlaşma yöntemi kullanılmalı yani adım adım uygulanan, tedrici yöntemlere başvurulmalıdır. Korkunun giderilmesi, yavaş yavaş ve zaman içerisinde gerçekleştirilmelidir.³⁵

Korkuların başlıca sebeplerinden birisi, beklenmedik durumlardır. Bu gibi durumlarla başa çıkabilmenin en iyi yolu, ön-

³² Wendy Grant, *Cesaret*, Çev. Hande Barlas, HYB Yayıncılık, Arkara, 1998, s. 85-87.

³³ Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, Çev. Gülseren Günçe, A.Ü.E.F. Yayınları, Ankara, 1979, s. 394; Munn, *a.g.e.*, II/150-151; Luella Cole, John J. B. Morgan, *a.g.e.*, s. 102.

³⁴ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 224-225; Gates ve diğerleri, *a.g.e.*, I/104-105.

³⁵ Elaine Sheehan, *Kaygı Bozuklukları*, Çev. Murat Sağlam, Alfa/Aktüel Kitabevleri, İstanbul, 1996, s. 82; Cavit Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, M.E.B., İstanbul, 2000, s. 92.

ceden düşünmek ve korku doğurabilecek olaylara karşı kendini hazırlamaktır.³⁶

Eğer korkan birisine destek olacaksak, ona güvende olduğu duygusu verilmeli ve korkusunun üstesinden gelebileceğine ikna edilmelidir. Böylece kendini koruma altında ve güven içinde hissedilen birey sorunlarına yaratıcı bir bakış açısıyla yaklaşır.³⁷

Bireye, korku veren uyarılarla birlikte, hoş giden ve istenen uyarıları birlikte vermek, onun yeniden şartlandırılmasını kolaylaştırabilir. Kişi korktuğu şeylerle hoş gitmeyen ilişki ve tecrübeler yaşar. Bu durumda onun dikkatini, aynı konuda hoş giden ilişkilere çekmek uygun olur. Örneğin sudan korkan bir çocuğun su ile değişik oyunlar oynaması ya da küçük bir kayığa bindirilmesi sağlanabilir.³⁸

Korkuyla mücadele ederken bu heyecanı uyandıran durum hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gerekir. Eğer birey korkuya yol açan durum hakkında bilgi sahibi olursa, bu duruma uyum sağlaması ve dolayısıyla korkusunun azalması mümkün olur.³⁹

B. Hz. Mûsâ Kıssasında Korku ve Güven Olgusunu Konu Alan Kesitler

Bu bölümde mümkün olduğunca tarihsel süreci takip ederek, Hz. Musâ'nın yaşadığı korku deneyimlerini, korkuya yol açan ortam ve koşulları, korkuyla başa çıkmada işaret edilen yöntemleri, korkuya ve güvene dair sunulan sembol ve tasvirleri değerlendireceğiz.

I. Firavun Yönetiminin Kendi Geleceği Hakkında Korku Duyması

Özgürlükçü olmayan yönetimlerde kamu düzeni belli kişi ya da grupların etkinliğine ve üstünlüğüne göre kurulur. Bu tür toplumlarda yetkiyi elinde bulunduran birey ya da grup etkinliğini sürdürmek amacıyla gücünü saldırganlıktan, şiddetten, öl-

³⁶ Rene Descartes, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1997, s. 139-140.

³⁷ Jan-Uwe Rogge, *Çocukların Korkuları Vardır*, Çev. Şenay Çağlıdil, Rota Yayınları, İstanbul, 2001, s. 24.

³⁸ İbrahim N. Özgür, *Çocuk ve Genç Ruh Sağlığı*, Metinler Matbaacılık, İstanbul, 1982, s. 176-177; Jersild, *a.g.e.*, s. 395.

³⁹ Özgür, *a.g.e.*, s. 183.

dürmekten, yıkıp yok etmekten alır. Bunun için toplumu susturmaya, duyarsız ve tepkisiz hale getirmeye çalışır.

Otoriter eğilimli kişiler, özgürlüğü ve çoğulculuğu tehdit olarak algırlar. Bu algılamının etkisiyle devamlı korku içinde yaşar ve kimseye güvenmemeye başlar. Korkan kişi, suçluları şiddetle cezalandırır, denetimleri aşırı biçimde artırır ve özgürlükleri olabildiğince kısıtlar. Böylesi kimseler çocuklarını, “düşmanını tanı” öğretisiyle büyütürler. Egemen konumlarını korumak için oluşturdukları kuşkuculuk paranoyasının etkisi altında kaldıkları için sağlıklı düşünemezler.⁴⁰

Başkaları için tehdit teşkil eden, başkalarına korku salan kimse, kendisini güvenli bir konumda sayar. Kendisini emniyette hissettiği yerde diğerleri için tehdit unsuru olmayı başarır. Üzerinde yer aldığı zeminin güven içinde olmadığını gördüğü anda, tehdit odağı olmayı göze alamaz. Bu durum genellikle kendini emniyet içinde gören ve inisiyatifi elinde bulunduran herkes için geçerlidir. Elinde güç ve inisiyatif bulunduranlar, sahip oldukları imkanların başkaları tarafından tehdit edildiği zannına kapılırlar. Sahip oldukları gücün ellerinden çıkacağı korkusunu yaşayabilirler. Bu yüzden, sahip oldukları imkanı ellerinden kaçırmamak için başkalarını korku altında bulundurmanın yollarını ararlar. Aslında onların korkuları, korku altında tutmaya çalıştıkları insanlardan daha baskındır.

Firavun, yönetimi altındaki bazı insanların kendi egemenliğini yıkmak ve üstünlüğüne son vermek amacıyla bir araya gelip örgütlenmesinden korku duymuştur. O, her zaman sert bir karaktere sahip, insanlara ürperti veren, kalplere korku salan, tehditler savurup kan döken bir şahsiyet olmuştur:

*“Ve onları o yerde (Mısır’da ve Şam’da) hâkim kılalım, Firavun’a, Hâmân’a ve askerlerine, onlardan (yani İsrâil oğulları yüzünden başlarına gelmesinden) **korktukları** şeyi göstereyim.”⁴¹*

Mısır’ın yerlileri, Mısır’ı istila eden, sonra da İbraniler’le ittifak kuran önceki Hiksos hanedanını unutmamışlardır. İbraniler’in kendilerinden daha güçlü ve sayıca fazla olduklarından en-

⁴⁰ Navzat Tarhan, *Psikolojik Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 200-201.

⁴¹ Kasas, 28/6.

dişer duymuşlardır. İbraniler'in gelecekte de yabancı istilacılarla işbirliği içerisinde girmelerinden ya da mevcut yönetime karşı ayaklanıp devrim yapmalarından korkmuşlardır. İşte böyle bir tehlikeye karşı kendilerini korumak için zekice bir hileye başvurmuşlar ve onların çoğalmalarını önlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla İbranileri zorla köleleştirmişler ve kız çocuklarını bırakıp erkek çocuklarını öldürmeye karar vermişlerdir. Kız çocuklarından korkmamışlardır.⁴²

Yüce Allah, firavun ve çevresindeki güç odaklarının korkmakta olduğu şeyi onların başına getireceğini ve bunu bizzat kendilerine göstereceğini açıklamıştır. Korku duyup çare aradıkları yenilgiye maruz kalacaklarını, hakimiyetlerinin kendi içlerinden -İsrâil oğulları arasında- çıkacak bir çocuk vasıtasıyla son bulacağını açıklamıştır.⁴³

Firavun ve çevresi İsrâil oğullarını kendi saltanatlarının geleceği konusunda tehdit olarak algılamışlardır. Egemen konumlarını muhafaza etmek konusunda ileri derecede kuşku duymuşlardır. Sahip oldukları güç ve inisiyatifin İsrâil oğulları tarafından tehdit edildiği zannına kapılmışlardır. Saltanatlarının ellerinden gideceği korkusunu yaşamışlardır. Allah, Firavun ve hanedanının korktukları şeyin başlarına geleceğini ve hakimiyetlerinin son bulacağını, onların hüküm sürdüğü yerlere İsrâil oğullarının egemen olacağını açıklamıştır.

Firavun ve çevresi, İsrâil oğullarına karşı sömürme ve aşağılama politikası gütmekteydi. Doğal olarak onlardan bir misillemenin geleceği endişesi taşıyorlardı.

Kendi geleceğini güvende hissetmeyen ve tehditlerin odağı haline geldiğini düşünen Firavun ve hanedanı, gücünü, etkinliğini sürdürmek amacıyla İsrâil oğullarını zayıflatma ve sindirme politikası izlemiştir. Kendi korkularından kurtulmak için İsrâil oğullarını korku altında yaşamaya mahkum etmişlerdir.

⁴² Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, IV/139; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 783; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, V/2576.

⁴³ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III/380; el-Kurtubi, *a.g.e.*, XIII/166; ez-Zuhayli, *a.g.e.*, XX/58; Bilmen, *a.g.e.*, V/2578.

II. Hz. Mûsâ'nın Doğumunda Annesinin Yaşadığı Korku

Firavun, İsrâil oğullarının erkek çocuklarının öldürülmesini kendi geleceği için zorunlu görmüştür. İsrâil oğullarının erkek çocuklarının öldürüldüğü ortamda Hz. Mûsâ dünyaya gelmiştir. Hz. Mûsâ'nın geleceği konusunda en çok kaygılanan kişi annesi olmuştur. Oğlunu uzun süre saklayamayacağını farkındadır. İşte bu koşullarda ilâhî yönlendirmeler doğrultusunda oğlunu bir sandık içerisinde Nil nehrinin sularına bırakmıştır. Yüce Allah, yaptığı telkin ve verdiği güvencelerle Mûsâ'nın annesinin duyduğu korku ve kaygıları gidermeye çalışmıştır:

*“Mûsâ'nın annesine, “O (çocuğunu) emzir, başına bir şey gelmesinden **korkuyorsan** (bir sandık içinde) onu nehre (Nil'e) bırak, **korkma, üzülmeye** biz onu tekrar sana geri vereceğiz ve onu elçilerden yapacağız.” diye vahyettik.”⁴⁴*

Hz. Mûsâ'nın annesine verilen emir, doğar doğmaz değil, gerçek bir tehlike sezince çocuğu bir sandığın içine koyup nehre (Nil'e) bırakmasıdır. Yüce Allah, anneden, çocuğunun aç kalmasından, kaybolmasından, öldürülmesinden –o günlerde Firavun, İsrâil oğullarının erkek çocuklarını öldürtüyordu-, boğulmasından ya da benzer sebeplerden dolayı endişe etmemesini, ondan ayrı kalacağı için üzüntü duymamasını istemiştir. Allah, annenin kalbine öylesine bir güven vermiştir ki, çocuğu bir kutunun içine koyup nehre bıraktığında, çocuk kurtulacak ve tekrar annesine geri dönecektir. Böylece Allah, anneyi teselli etmiş, kalbini yatıştırmış, içini sevinç ve mutlulukla doldurmuştur.⁴⁵

Âyette hem “havf” hem de “hüzn” kelimesine yer verilmiştir. Havf, insanın muhtemel bir durumdan dolayı duyduğu kaygı, hüzn ise, gerçekleşen bir durumun yol açtığı kaygıdır. Mûsâ'nın

⁴⁴ Kasas, 28/7.

⁴⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmi'z-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/380; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtübî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XIII/166-167; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, IV/235-236; Vehbe ez-Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XX/63; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 561; el-Mevdudî, *a.g.e*, IV/141; Bilmen, *a.g.e*, V/2579.

annesi, çocuğundan ayrı kaldığında ve onu tehlikeyle baş başa bıraktığında, hüzünlenmiştir.⁴⁶

Yüce Allah, tayin ettiği kader uyarınca Hz. Mûsâ'yı tekrar annesine vererek, annenin kaygı ve üzüntülerini sona erdirmiştir: *"Böylece biz onu, annesine geri verdik ki gözü aydın olsun, **üzülmesin** ve Allah'ın vadinin gerçek olduğunu bilsin. Fakat çocukları bunu bilmezler."*⁴⁷

Yüce Allah; ayrılık acısı çekmesin, Allah'ın vadine kesin bir şekilde inansın ve bundan asla kuşkuya düşmesin, çocuğunun güvende olmasından mutluluk duysun, onu kendisi terbiye etsin diye Hz. Mûsâ'yı tekrar annesine geri vermiştir.⁴⁸

Yüce Allah, Mûsâ'nın annesine korkuyu yenebilmesi için ikaz ve uyarılarda bulunmuştur. Korkusunun üstesinden gelebileceğine onu ikna etmiş, ona güven duygusu telkin ederek destek olmuştur. Aldığı bu destek sayesinde Mûsâ'nın annesi, korkularını yenebilmiştir.

III. Hz. Mûsâ'ya Bebekliğinde Sağlanan Temel Güven ve İlâhî Koruma

Anne, bir bebek için besin kaynağı olmaktan çok sevgi ve güven kaynağıdır. Bunun temelinde anneye dokunsal temasın sağladığı rahatlık vardır. Temas rahatlığı sağlanan çocukların daha cesur ve sevgi dolu olduğu görülmüştür.⁴⁹

Yüce Allah, Mûsâ'yı annesinin emzirmesine imkân sağlamıştır. Böylece bir çocuğun ihtiyaç duyduğu sevgi ve güven ortamını en iyi şekilde oluşturmuştur: *"(Mûsâ'nın) kız kardeşine "Onun izini takip et", dedi. O da onlar farkına varmadan onu uzaktan gözetledi. Biz daha önce ona, süt verelerin sütünü emmeyi haram etmiştik. (Hiçbir kadının sütünü emmiyordu. Firavun ve ailesi, çocuğun emeyeceği bir dadı bulma telaşı içinde idiler. Kız kardeşi uzaktan durumu görünce sokuldu): "Sizin için onun bakımını*

⁴⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/380.

⁴⁷ Kasas, 28/13.

⁴⁸ Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, VI/93; ez-Zuhaylî, a.g.e, XX/67; es-Sa'dî, a.g.e, s. 562.

⁴⁹ İ. Alev Arık, *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 375; Hüseyin Portakal, *Çocuk Eğitiminde Özgürlük ve Saldırganlık*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 68-71.

üstlenecek ve öğüt verip onu güzelce eğitecek bir aileyi göstereyim mi?" dedi. Böylece biz onu, annesine geri verdik..."⁵⁰

İnsan sevgi alırken ve verirken güvenlik duyumsar. Kendi benliğiyle ve diğer insanlarla yakınlık kurduğunda kendini güvende hisseder. Bebek doğar doğmaz sevgi ihtiyacına doyum arar. Kişilik gelişiminde önemli rol oynayan sevgi ihtiyacı yeterince doyurulmazsa güvensizlik yaratır. Sevgi ihtiyacının giderilmesi, insanın kendisine ve çevresine güven duymasını kolaylaştırır.

51

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya bebekliğinde çevresindekilerin sevgi göstermelerini sağlamıştır. Böylece onun kendisini güvende hissetmesine, dolayısıyla kişiliğinin doğru yönde gelişmesine imkan tanımıştır: "(Ey Mûsâ), gözümün önünde büyüyesin diye senin üzerine benden bir sevgi koydum."⁵²

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya gözetimi altında, sevgi ve şefkat içerisinde büyüme imkanı sağlamıştır. Ona gelebilecek her türlü zarar konusunda özenli davranmıştır. Onu devamlı kollayıp muhafaza etmiştir. İsrâil oğullarının erkek çocuklarını doğar doğmaz öldüren Firavun, Mûsâ'yı görünce, ona karşı sevgi duymaktan kendini alamamıştır. Yüce Allah "vedüd" sıfatının bir yansıması olarak Mâsâ'yı hem sevmiş hem de sevdirmiştir.⁵³

Bebekliğinde Hz. Mûsâ'nın en yakınında olanlardan birisi Firavun'un karısıdır. Kur'an, bu kadının Mûsâ'ya en çok sevgiyle yaklaşanlardan birisi olduğunu açıklamaktadır. Hem annesinin hem Firavun'un karısının Mûsâ'nın etrafında bir sevgi ve güven ortamı oluşturdukları anlaşılmaktadır: "Firavun'un karısı (çocuğu sandıktan çıkarınca): "Bana da, sana da göz bebeği olacak, çok

⁵⁰ Kasas, 28/11-13.

⁵¹ Arnold M. Patent, *Her Şeye Sahip Olabilirsiniz*, Çev. A. Asla Atay, Mavi Okyanus Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 137; Özcan Köknel, *Zorlanan İnsan*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 158; Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 58-60.

⁵² Tâhâ, 20/39.

⁵³ Fahrredin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, VIII/48-49; Ebussuûd Muhammed İbn Muhammed el-İmâdi, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, VI/15; Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1991, IX/42; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, tsz., VII/3807.

*sevimli bir çocuk. Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniz” dedi.*⁵⁴

Burada Firavun’un karısı, annelik duygusuna ve bu duygunun barındırdığı içtenlik ve şefkat hislerine sahip bir kişilik olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte Firavun’un ailesi genel olarak Hz. Mûsâ’ya sıcak ilgi gösterip, onu yetiştirmek için yanlarında alıkoymuşlardır.⁵⁵

Yüce Allah’ın Mûsâ’yı başta Firavun’un eşi olmak üzere, saray halkına sevdirmesi, ona bir çocuğun ihtiyaç duyduğu güvenli çevreyi oluşturması anlamına gelir. Mûsâ’nın annesiyle ve Firavun’un ailesiyle olan ilişkisi rahat, sevecen ve sıcak bir iletişim örüntüsü içerisinde gerçekleşmiştir. Bu durum Mûsâ’nın çevresindeki insanlara güvenle yaklaşmasına, sağlıklı bir güven duygusu geliştirmesine imkan sağlamıştır. Mûsâ, yaşadığı çevrede kendisini çaresiz, yalnız, yardımcısız hissetmemiştir. Sağlıklı bir kişilik geliştirebilmek için bebekliğinde ihtiyaç duyduğu sevgi ve güven ortamına fazlasıyla sahip olmuştur.

IV. Firavun’un Düşmanını Kendi Eliyle Yetiştirmesi

İnsanları, korktukları şeylerden mutlak manada kurtarabilecek olan Yüce Allah’tır. Hiç kimse sahip olduğu güç ve imkanlarla, düşmanlarına uyguladığı şiddet ve baskılarla güvende kalamaz. Er ya da geç korktuğu başına gelir. Firavun ve çevresi İsrâil oğullarından gelebilecek tehditler karşısında her türlü önlemi almaya çalışmış, fakat sonlarını hazırlayacak İsrâil oğlunu yani Mûsâ’yı kendi elleriyle yetiştirmişlerdir.

Maddî güce dayanarak ve şiddete başvurularak sağlanmaya çalışılan güvenlik anlayışları sonuç vermemiştir. Allah’ın onlar için takdir ettiği son, çok ironik bir mahiyette tezahür etmiştir. Sudan kurtardıkları bir çocuk onların suda boğulmasına aracı olmuştur.

*“Nihayet onu Firavun ailesi aldı ki, kendilerine **bir düşman ve başlarına dert** olsun. Gerçekten Firavun, Hâmân ve askerleri yanılıyorlardı.”*⁵⁶

⁵⁴ Kasas, 28/9.

⁵⁵ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur’an’da Anlatım Sanatı*, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 319; Yıldırım, *a.g.e*, IX/4528.

⁵⁶ Kasas, 28/8.

Firavun ve çevresindeki güç odakları kendi geleceklerini garanti altına almak için çare aramaktaydılar. Fakat ilâhî takdir, korktukları çocuğu onların arasına soktu. Aldıkları bütün önlemlere rağmen kaderin önüne geçemediler. Kendilerini kurtarmak için nice çocuğu öldüren firavun ve çevresindekiler, farkında olmadan, sonlarını hazırlayacak çocuğu yanlarında yetiştirmek, gözetmek ve beslemek durumunda kaldılar.⁵⁷

Firavun ve çevresi büyük zulüm yapmış suçlar işlemiştir. Yüce Allah, onları öyle bir cezalandırdı ki, sonlarını hazırlayacak düşmanlarını kendi elleriyle yetiştirdiler. Yetiştirdikleri bu çocuktan yarar umarak büyük bir yanılığa düştüler. Yıkılış ve yok oluşlarının bu çocuk vasıtasıyla meydana geleceğini fark etmediler. Göz aydınlığı diye sahiplendikleri çocuk, onlar için sadece bir hüznün sebebi olacaktı. Bu çocuk onların boğulmalarına ve saltanatlarının sona ermesine yol açacaktı.⁵⁸

Çocuğu bulduklarında henüz ondan herhangi bir düşmanlık görmeleri söz konusu değildi. Ama gelecekte çocuk onlar için bir üzüntü sebebi olacaktı.⁵⁹

Mûsâ'nın Firavunun sarayında yetiştirilmesi konusunda aklımıza şöyle bir soru gelmektedir. Yüce Allah, neden Mûsâ'nın Firavun'un sarayında yetişmesini dilemiştir? Kanaatimizce, bunun amaçlarından birisi, Mûsâ'nın Firavun'u ve onun çevresini çok iyi tanıyabilmesidir. Böylece Mûsâ, ilâhî mesajları Firavun'a götürürken kiminle ve nelerle karşılaşacağı konusunda bilgi sahibi kılınmıştır. Firavun'a ilâhî mesajları götürürken neyle karşılaşacağını bilmesi, Mûsâ'ya bu duruma uyum sağlama imkanı tanımıştır. Bu imkan ise, onun korkusunun azalmasını, heyecanının yatışmasını kolaylaştırmıştır. Burada, korkulan durum hakkında bilgi sahibi olmanın, korkuyla başa çıkmada etkili olduğuna ilişkin kuralın bir uygulamasını görmekteyiz.

V. Hz. Mûsâ'nın Yaşadığı İlk Korku Tecrübesi

Hz. Mûsâ, yetişkinlik döneminde, bir insanın ölümüne sebebiyet verir. Kendi kabilesinden bir İsrail oğluna yardım etmek

⁵⁷ es-Sa'dî, *a.g.e.*, s. 561; Bilmen, *a.g.e.*, V/2579.

⁵⁸ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III/381-382; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIII/167-168; ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, XX/64-65.

⁵⁹ el-Mâverdi, *a.g.e.*, IV/236-237.

isterken bir Kıptîyi öldürür. Neden olduğu bu ölüm hadisesinden dolayı cezalandırılma korkusuna kapılır. Böylece ilk kez ciddi olarak bir korku tecrübesini yaşar. Bu, onun daha sonra yaşayacağı korkular zincirinin ilk halkasıdır:

“Şehirde **korku** içinde (sonucu) gözetleyerek sabahladı. Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen (İsrâil oğlu), yine kendisine feryat edip yardım istiyor. Mûsâ, ona: “Belli ki sen azgınsın” dedi.”⁶⁰

Hz. Mûsâ sebep olduğu ölüm hadisesinden dolayı korku içinde bekleyerek, kendisine ne gibi bir muamele yapılacağını düşünerek geceyi endişe içerisinde geçirdi.⁶¹

Yaşadığı ilk ciddi korku deneyimi karşısında Mûsâ'nın tutumu dikkat çekicidir. Mûsâ, korkusuna sığınak olarak Yüce Allah'ı seçmiştir. İçinde bulunduğu tehlikeden kurtulmak için Allah'a sığınmıştır. O, bu davranışıyla genel ilâhî öğretilere uygun bir seçim yapmıştır: “Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi: “Ey Mûsâ, dedi, ileri gelenler seni öldürmek için aralarında konuşuyorlar. Sen (buradan) çık git, ben sana öğüt verenlerdenim.” (Mûsâ etrafı) kollayarak, **korka korka** oradan çıktı: “Rabb'im, beni şu zâlim kavimden **kurtar.**” dedi.”⁶²

Hz. Mûsâ, Firavun'un adamlarından korkarak Mısır şehrini terk etti. Şehirden çıkarken de takip edileceği, yakalanacağı, yolda saldırıya uğrayacağı endişesiyle çevresini kollayıp gözetledi. Onun duyduğu bu korku, Allah'ı bilmesine ve O'na güvenmesine ters düşen bir durum değildi. Ne de olsa o da bir insandı.⁶³

Korku, insanı olumsuz yönde etkileyebilir, onu çaresiz, eylemsiz, sığınaksız, güvencesiz ve sürekli bir kaygı içerisinde bırakabilir. Fakat burada Hz. Mûsâ, yaşamış olduğu korkunun motivasyonu Allah'a sığınmakta ve O'na her zamankinden daha fazla güvenmeye başlamaktadır. Yaşadığı korku Mûsâ'yı, güvenin mutlak kaynağına doğru yönlendirmektedir. Mûsâ, maruz kaldığı

⁶⁰ Kasas, 28/18.

⁶¹ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980, XX/31; Bilmen, *a.g.e*, V/2587.

⁶² Kasas, 28/20-21.

⁶³ ez-Zemahşerî, *a.g.e*, III/386; el-Kurtubî, *a.g.e*, XIII/174-175; el-Mâverdi, *a.g.e*, IV/243; Bilmen, *a.g.e*, V/2588.

sıkıntı ve korkudan kurtarması için Allah'a sığınmaktadır. Burada, korkunun ona olumlu katkı yaptığını söyleyebiliriz.

Hz. Mûsâ, hayatı boyunca korkuya maruz kaldığı her koşulda, ondan olumlu bir şekilde yararlanmayı bilmiştir. Yaşadığı korku ve güven arayışı onu her zaman Allah'a sığınmaya götürmüştür. Kıssanın ilerleyen bölümlerinde de bu tutumun örnekleri sık sık tekrar edilir.

Hz. Mûsâ, yaşadığı sıkıntı ve zorluktan dolayı, kendisini kurtarması için Allah'a duâ etmiştir.⁶⁴ Yüce Allah onun bu duasını kabul ettiğini şu şekilde açıklamıştır: “*Sen bir adam öldürmüştün. O zaman da seni **tasadan** kurtarmış ve seni iyice denemiştik.*”⁶⁵ Âhirette Allah tarafından cezalandırılacak olma korkusundan ya da dünyada cezaya maruz kalmaktan veyahut her ikisinden duyduğu korkunun yol açtığı üzüntü ve kaygıdan seni kurtarmıştık.⁶⁶

Hz. Mûsâ, ölümüne sebep olduğu kişi yüzünden sadece dış dünyadaki tehditlerden korkmamış, ayrıca iç benliğinin baskısı altında da sıkıntı yaşamıştır. Üst benliğine hakim olan ilâhî otorite karşısında suçlu duruma düşmüş olma endişesiyle sıkıntı çekmiştir. Âhirette cezalandırılacağına inanmak, kişinin iç dünyasında oluşan ve onun üst ben'ine hakim olan ilâhî değerlerden ve otoriteden kaynaklanan bir durumdur.

Allah burada Mûsâ'nın ölüme sebep olmaktan dolayı içine düştüğü ruh halini “ğamm” kelimesiyle dile getirmiştir. Bu kelime, daha çok insanın yaşadığı sıkıntıyı anlatır. Mûsâ'nın sadece Firavun ve adamlarından korkmadığına, ayrıca üst beni tarafından cezalandırılacak olmaktan dolayı suçluluk duyduğuna işaret eder. Freud'un deyimiyle, burada Hz. Mûsâ'nın bir ahlâkî anksiyete yaşadığını söyleyebiliriz.

Bir mü'min, korktuğunda en büyük desteği Allah'tan alır. Bununla birlikte insan çevresinden destek ve teselli bekler. Şehirden koşarak gelen ve Mûsâ'ya kendisini kurtarmasını söyleyen adam; ayrıca Medyen'de karşılaştığı kızların babası ona beklediği

⁶⁴ ez-Zuhaylî, *a.g.e*, XX/77.

⁶⁵ Tâhâ. 20/40.

⁶⁶ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, III/454; Ebussuûd, *a.g.e*, VI/16.

desteği ve teselliyi sağlamışlardır. Özellikle Medyen’de karşılaştığı kızların babası, yapıcı öğüt ve telkinleriyle Mûsâ’nın korkularından kurtulmasına yardımcı olmuştur:

“...(Mûsâ), o (kızların babalarına) gelip başından geçen hikâyeyi anlatınca o: **“Korkma, o zâlim kavimden kurtuldun”** dedi.”⁶⁷

Hız. Mûsâ kızların babasına, kendi geçmişi hakkında bilgi verdi. Firavun ve taraftarlarıyla kendi arasında geçen olayları, onların inkâr ve taşkınlıklarını, İsrâil oğullarına yaptıkları hak-sızlıkları, kendisi hakkındaki niyetlerini, Mısır’dan kaçmasının sebebini anlattı. Bunun üzerine o kişi, Hız. Mûsâ’ya, artık düşmanlarından kurtulduğunu, korkmasını gerektirecek bir durum olmadığını, içini rahat tutmasını, çünkü Firavun ve taraftarlarının bu bölge üzerinde herhangi bir hakimiyetlerinin bulunmadığını söylemiştir. Zira Hız. Mûsâ’nın kaçıp sığındığı Meyden şehri, Firavun’un ülkesinin sınırlarının dışında bulunuyordu.⁶⁸

Kızların babası Hız. Mûsâ’ya çok kibar davranmış ve onu sakinleştirecek, rahatlatacak, iyiliksever ve cesur bir adamın güvencesi altında olduğunu hissettirecek sözler söylemiştir. O, “korkma”, “kurtuldun” gibi sözlerle şefkat ve merhametini, güvenilirliğini ortaya koymuş, Mûsâ’ya iç huzuru ve düşünce dinginliği vermiştir. “O zalim kavimden” sözüyle de, ölüme sebebiyet veren Mûsâ’nın psikolojik çatışmasını ve vicdan azabını gidermeye çalışmıştır.⁶⁹

Kızların babası, korku karşısında Mûsâ’ya destek olmuştur. O’na korku duymasını gerektirecek bir durumun kalmadığını, kendisini güven içerisinde hissetmesini, suçsuzluğunu ve vicdanını rahat tutmasını telkin etmiştir. Böylece korkan kimseye nasıl yaklaşılması gerektiğinin örneklerinden birisini vermiştir.

Kıssanın bu bölümüyle ilgili bazı sorular akla gelmektedir. Yüce Allah Mûsâ’nın neden bir adamın ölümüne sebep olmasını dilemiştir. Eğer bu durum Mûsâ’nın hayat sürecinin herhangi bir parçasıysa; kıssada neden ayrıntılı olarak ve tekrarlarla anlatılmıştır?

⁶⁷ Kasas, 28/25.

⁶⁸ ez-Zemahşerî, *a.g.e*, III/388; el-Kurtubî, *a.g.e*, XIII/179; el-Mâverdi, *a.g.e*, IV/248; ez-Zuhayli, *a.g.e*, XX/85; es-Sa’dî, *a.g.e*, s. 564; Bilmen, *a.g.e*, V/2591.

⁶⁹ Halefullah, *a.g.e*, s. 335.

Yüce Allah burada ilk kez ciddi olarak Mûsâ'ya korku tecrübesini yaşama fırsatı vermiştir. O ise, Allah'tan kendisini bu durumdan kurtarması için duâ etmiştir. Allah da Mûsâ'nın duâsını kabul edip onu bu durumdan kurtarmıştır.

Kıssa bütünlüğü çerçevesinde düşündüğümüzde, Mûsâ için asıl korku ve kaygı sebebi olacak durum, ilâhî mesajı iletmek üzere Firavun'un karşısına çıkacak olmasıdır. Kanaatimizce Yüce Allah, Mûsâ'yı bu büyük korku ve kaygıyla yüzleşmeye hazırlamıştır. Allah asıl büyük korkuya Mûsâ'yı sistematik duyarsızlaştırma yoluyla adım adım hazırlamayı dilemiştir. O'nu büyük kaygı ve korku ortamıyla birden karşılaştırmamız, aşamalı bir şekilde alışmasını sağlamıştır.

VI. Güven Sembolü: Asâ

Hz. Mûsâ'nın ilk kez ilâhî çağrıya muhatap olduğu ortam, onun korku ve güven konusunda denenmesiyle yakından ilişkilidir. Sözü edilen ortamda Hz. Mûsâ, ıssız, insanlardan uzak bir vaziyette, soğuk bir arazide, iyice bilip tanımadığı bir bölgede ailesiyle birlikte yolculuk yapmaktadır. Hem kendisini hem de ailesini soğuktan korumak, doğru yolu takip edip etmediğinden ve nerede bulunduğundan emin olmak için birilerinin yardımına ihtiyaç duymaktadır. İçinde bulunduğu koşulda temel gereksinimleri için güvenebileceği, sığınabileceği bir yer ya da birilerini aramaktadır.⁷⁰

İşte Hz. Mûsâ, bu koşullarda ilk kez Allah tarafından ilâhî korku ve güven konusunda denenmiştir yani önce asâsı yılanı dönüştürülerek korkuyla imtihan edilmiş daha sonra da mucizelerle kalbi pekiştirilmiş, kendisine cesaret aşılmıştır.

“Sağ elindeki nedir el Mûsâ?” “O, asâmdır, dedi, ona dayanıyorum, onunla davarıma yaprak silkeliyorum onda benim daha birçok ihtiyacım var.” Allah buyurdu: “Yere at onu ey Mûsâ!” Mûsâ

⁷⁰ “Hani o bir ateş görmüştü de ailesine: “Siz durun ben bir ateş göndüm, belki ondan size bir kor getiririm yahut ateşin yanında bir yol gösteren bulurum.” (Tâhâ, 20/10) “Mûsâ, süreyi bitirip ailesiyle yola çıkınca Tûr'un yanında bir ateş gördü. Ailesine dedi ki: “Siz durun, ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir haber getiririm yahut ateş koru getiririm de ısınursunuz.” (Kasas, 28/29)

onu attı, bir de ne görsün, o, koşan kocaman bir yılan! Allah: “Al onu, dedi, **korkma** biz onu yine ilk durumuna sokacağız.”⁷¹

Yüce Allah, sıradan, basit bir şey olan asâyı üstün özelliklere sahip, akıl almayacak kadar büyük yararları olan, çok önemli ve işlevsel bir varlık haline getirmiştir. Birçok ilâhî kanıtı bu asâ aracılığıyla ortaya koymayı dilemiştir. Hz. Mûsâ'nın dikkatini asâ üzerinde toplamak için onun hakikatini bilip bilmediğini sormuştur.⁷²

Allah, Hz. Mûsâ'ya asâsının kendisine ne gibi yararlar sağladığını sormuştur. O da, yürürken ve yorulduğunda asâsına dayandığını, onunla koyunlarının üzerine ağaç yapraklarını silkelediğini, yırtıcı hayvanları koyunlarından uzaklaştırma gibi daha birçok yönden ondan yararlandığını açıklamıştır.⁷³ Yüce Allah, Hz. Mûsâ'nın dikkatini, dünya koşullarında belli bir dayanak ve imkan oluşturan âsâya çektikten sonra, ona mutlak manada Allah'a güvenmesini ve dayanmasını ima etmiştir.⁷⁴

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya elindeki değneği yere atmasını emretmiş, böylece onun daha nice olağanüstü yararının ve gücünün olduğunun anlaşılmasını istemiştir. Mûsâ, ilâhî emir gereği değneği yere atınca, görüntüsü ve mahiyeti değişen, hızla hareket eden bir yılanı dönüşen değnekten korkup kaçmış ve sakınmaya çalışmıştır. Beşer olmanın bir gereği olarak, daha önce benzerini hiç görmediği bu ciddi durum karşısında içinde korku duymuştur. Allah, Mûsâ'ya, tereddüt etmeden, korkmadan ve paniğe kapılmadan değneği almasını, ondan kendisine herhangi bir zarar gelmeyeceğini, onu yine eski şekline döndüreceğini buyurmuştur. Nitekim o, asâyı eline alınca tekrar eski haline dönmüştür.⁷⁵

⁷¹ Tâhâ, 20/17-21; Aynı korku sahnesi Neml sûresinin 10. âyetinde de tekrarlanır: “Asânı at!” (Mûsâ attığı) asânın küçük bir yılan gibi titrettiğini görünce (korkudan) arkasına dönüp kaçtı, geri dönüp bakmadı bile. “Ey Mûsâ **korkma**, benim huzurumda elçiler **korkmazlar**.”

⁷² er-Râzî, a.g.e, VIII/24; el-Merâğî, a.g.e, VI/86.

⁷³ er-Râzî, a.g.e, VIII/25-26; eş-Şevkânî, a.g.e, III/449-450; el-Merâğî, a.g.e, VI/86; Bilmen, a.g.e, IV/2064.

⁷⁴ Robert Frager, *Sufî Psikolojisinde Gelişim Denge ve Uyum*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 144.

⁷⁵ er-Râzî, a.g.e, VIII/27; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IV/41-42; eş-Şevkânî, a.g.e, III/450; el-Merâğî, a.g.e, VI/87; Bilmen, a.g.e, IV/2064; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, V/426.

Yüce Allah, daha önce bir adamın ölümüne sebep olan Hz. Mûsâ'nın korkuyla yüzleşmesini dilemişti. Burada da ikinci kez Mûsâ korkuyla ciddi olarak denenmektedir. Bu aşamaların, Mûsâ'nın tedricî olarak korkuya alıştırılma evreleri olduğunu düşünürüz. Böylece Firavun'la karşılaşmadan önce, Mûsâ'nın korku konusunda yeterince deneyim yaşamasının sağlandığını tahmin ediyoruz.

Asâ, Hz. Mûsâ'nın dayandığı bir güçtür. Dönemin en güçlü yönetimine yalnız başına karşı çıkacak olan Hz. Mûsâ'nın elindeki tek somut imkandır. İlâhî desteği arkasına alan Hz. Mûsâ'nın elindeki asâ, rakiplerinin korktuğu ve çekindiği bir güç vasıtası olmuştur.⁷⁶

Yüce Allah ilâhî güveni daha yakından tecrübe etmesi için Mûsâ'yı eğitmiştir. Asâsını yılanı çevirerek önce onun korkmasını dilemiş, ardından da ilâhî güven ve koruma altında olduğunu söyleyerek ve göstererek Mûsâ'yı eğitmiştir: *“Asânı at!” (Mûsâ attığı kocaman) asâ'sının küçük bir yılan gibi titreşip hareket ettiğini görünce (korkudan) öyle dönüp kaçtı ki, arkasına bile bakmadı: “Ey Mûsâ, dön, **korkma**, sen **güvende** olanlardansın.”⁷⁷*

Hz. Mûsâ, asâsının bir yılan gibi hızla hareket ettiğini gördüğünde büyük bir telaş ve korku içerisinde kaçmaya başladı. Şiddetli korku dolayısıyla asâsına bakıp onu takip etmeye ve ne olup bittiğini araştırmaya kalkışmadı. İnsan olması dolayısıyla böyle davranması normaldi. Bunun üzerine Yüce Allah, onu sakinleştirdi; korkmasına gerek olmadığını, Kendisi'nin koruması ve gözetimi altında güven içinde bulunduğunu açıkladı.⁷⁸

“Ey Mûsâ, dön, korkma, sen güvende olanlardansın.” cümlesi, bir kimseye güven vermek ve korkusunu gidermek için söylenebilecek en edebî ifadedir. Birisine, ‘dön’ denildiğinde, emre uyarak döner, fakat içinden korku gitmemiş olabilir. İçinde korku kalmaması için bu kimseye ‘dön ve korkma’ denir. Bir kimse

⁷⁶ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1997, V/59.

⁷⁷ Kasas, 28/31.

⁷⁸ el-Mâverdî, *a.g.e*, IV/251-252; ez-Zuhaylî, *a.g.e*, XX/96-97; Bilmen, *a.g.e*, V/2596.

korkmadan bir şeye dönebilir, fakat çekindiği şeylerden tam emin olmayabilir. Bu durumda ona güvende olduğu söylenir.⁷⁹

Burada Yüce Allah, yaptığı telkin ve uyarılarla Mûsâ'nın korkusunu yenmesini sağlamıştır. Bu yöntem, korkuyu yenme konusunda kissanın birçok yerinde tekrar edilen ve üzerinde önemle durulan bir uygulamadır.

Hz. Mûsâ'nın yaşadığı bu tecrübenin birtakım temel amaçları vardı: Öncelikle Hz. Mûsâ, kendisiyle konuşan varlığın, bütün evrenin hakimi, yaratıcısı ve sahibi Allah olduğuna dair kesin bir kanaate ulaşacaktı. Bunun yanında, kendisine yüklenen görevi yerine getirmek amacıyla Fir'avn'ın karşısına çıkarken savunmasız ve güvencesiz değil, çok güçlü silahla donatılmış olacaktı.⁸⁰

Asânın sahip olduğu güç ve yetenek bu nesnenin kendisinde aranmamalıdır. Çünkü onun arkasında ilâ bir güç vardır. Asânın gerçekleştirdiği bütün eylemler bu ilâhî gücün emir ve izniyle olmaktadır.

Her insanın içinde taşıdığı bir sembol olarak krallık asası, krallığı temsil eden somut bir nesnedir. Kuvvet simgesi olarak kılıç, korkuyu engelleyebilecek olan gücü temsil eder.⁸¹

Yüce Allah, Mûsâ'ya asânın sahip olduğu gücü öğreterek ve kusursuz beyaz el mucizesini vererek, ona Firavun'la etkili bir şekilde karşılaşma imkanı sağlayan yetenekleri kazandırmıştır. Mûsâ'ya, kendini koruyabilecek çok önemli iki savunma tekniği öğretilmiştir. Sahip olduğu bu yeteneklere güvenen Mûsâ, Firavun'un karşısına çıkarken korkusunu yatıştırabilmiştir. Burada korkuyla başa çıkmanın yollarından birisini görmekteyiz.

İlâhî gücü temsil eden bir sembol olarak asânın seçilmesi gelişi güzel olmamıştır. Asâ, insanların kullandığı yaygın sembollerden birisi olarak, gücü ve otoriteyi temsil etmektedir. Yüce Allah, kendi güç ve otoritesini temsil etmek üzere de bu bilinen, yaygın sembolü kullanmayı dilemiştir. Kendi kudretinin ve otoritesinin bir kanıtı olarak asâyâ Mûsâ'nın elinde olağan üstü güç

⁷⁹ es-Sa'dî, *a.g.e.*, s. 565.

⁸⁰ el-Mevdudî, *a.g.e.*, IV/157.

⁸¹ Pierre Daco, *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları*, Çev. O. A. Gürün, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 201, 217; Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, E.Ü.E.F. Yayınları, İzmir, 1990, s. 53.

ve yetenek kazandırmıştır. Asâ, Mûsâ ve İsrâil oğulları için güven kaynağı; düşmanları için ise korku ve yıkım vasıtası olmuştur.

VII. Allah'ın Hz. Mûsâ'ya Güven Aşılması

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'nın asâsını yılanı çevirdiğinde, o bu durumdan çok fazla korkmuştur. Duyduğu korkuyu el kol hareketleri, kaçma gibi fiziksel tepkilerle ortaya koymuştur. İşte bu koşullarda Yüce Allah, Mûsâ'nın Allah'a hiç kuşku duymadan güvenmesini öğretmiş ve bunu ona iyice benimsetmiştir:

*“Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz çıksın. Ve kanadını **korkudan** kendine çek (kendine gel, **korkudan** açılan ellerini kollarının altına koy, tamamen emin ve fütursuz ol). İşte bunlar, Fir'avn'a ve onun adamlarına (göstermek için) Rabb'inden sana verilen iki delildir. Çünkü onlar yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.”⁸²*

Hz. Mûsâ, asâsı birdenbire yılanı dönüşence korkmuş ve huzursuz olmuştur. Bu ruh haliyle, el-kol hareketi yaparak yilandan sakınmaya çalışmıştır. Mûsâ gibi, korku yaşayan insanlar doğal olarak çekinme kaçınma gibi tepkiler gösterirler. Panik halinde düzensiz el-kol hareketleriyle, şuursuzca kaçmaya çalışırlar.

Âyette, beklenmedik bir anda korkutucu bir şeyle karşılaşan ve içgüdüsel olarak elini kolunu açıp korunma durumuna geçen insanın, korku sebebi ya da nesnesi ortadan kalktıktan sonra kolunu/kanadını indirip, kendini toplamasını dile getiren bir ifade yer almaktadır. Nitekim bir kuş, tehlike anında korkuyla kanatlarını açar, korkunun olmadığı bir anda ise -yere konduğunda- kanatlarını katlar/kapar. Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya, tıpkı iki kanat konumunda olan kollarını korkudan dolayı açıp durmamasını, onları üzerine doğru çekip kendini toplamasını söylemiştir. Böylece ona cesaret ve güven duygusu aşılması, huzursuzluk ve korku anında ona destek vermiştir.⁸³

Hz. Mûsâ, yılan haline dönüşen asâdan, Firavun ve çevresinden korkuyordu. Yüce Allah, bu korkuyu aşabilmesi için elini

⁸² Kasas, 28/32.

⁸³ ez-Zemahşerî, *a.g.e*, III/394; Esed, *a.g.e*, s. 788; Bilmen, *a.g.e*, V/2596-2597.

göğsüne koymasını istemiştir. Böylece Hz. Mûsâ'ya, herhangi bir korku anında da, kaçmamasını, kendine çeki düzen vermesini, cesaret ortaya koymasını öğretmiştir.⁸⁴

Hz. Mûsâ, hiçbir maddî güç ve donanıma sahip olmadan, baskıcı ve sınır tanımaz bir yönetime karşı çıkmak üzere gönderiliyordu. Böyle bir durumda hiçbir insan korku ve dehşete kapılmaktan kendini alamazdı. Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya, korku anında, kolunu kendisine doğru çekmesini ve böylece kalbine cesaret geleceğini, kimsenin onu korkutup ürkütemeyeceğini söylemiştir. Tehlike anlarında bu davranışı yapması halinde, Fir'avn'ın güç ve otoritesinden dolayı kalbinde herhangi bir sarsıntı meydana gelmeyeceğini açıklamıştır.⁸⁵

Âyette sözü edilen iki delil (asâ ve kusursuz beyaz el mucizesi), Hz. Mûsâ'nın maddî ve manevî her türlü korkuya bağışık kalabilme gücü olarak anlaşılabilir. Hz. Mûsâ, Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olduğundan yana duyduğu inanç sayesinde kendisinde bu gücü bulmuştur.⁸⁶

Hz. Mûsâ'ya yılanı dönüşen asâ ile, kusursuz bembeyaz olarak çıkan el mucizesinin birlikte verilmesi dikkat çekicidir. Asânın yılanı dönüşmesi Mûsâ'da korku ve panik yaratmıştır. Kusursuz beyaz olarak ortaya çıkan el ise bunun tam tersi bir duygu yaratmış olmalıdır. Yılanı dönüşen asâ istenmeyen, korkulan bir durum olurken; kusursuz bembeyaz el,⁸⁷ hoşlanılan, istenen bir ruh hali ortaya çıkarmıştır. Yüce Allah burada, korku veren uyarılarla birlikte, hoşla giden ve istenen bir uyarıyı vermiştir. Bunun amaçlarından birisi, korku konusunda Mûsâ'yı yeniden şartlandırma yoluyla eğitmek olabilir.

⁸⁴ el-Kurtubî, *a.g.e*, XIII/188; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., V/3732-3733.

⁸⁵ el-Mevdudî, *a.g.e*, IV/157.

⁸⁶ Esed, *a.g.e*, s. 788.

⁸⁷ Beyazlık rüyada masumiyet ve baskılardan kurtulmayı temsil eder. Rüyada görülen ışık, girilen işte başarı şansının artacağına işaret eder. Meşalenin ışığı dünyaya iyiliği yayan bir simge olarak kabul edilir. (Nerys Dee, *Rüyaları Anlamak*, Çev. Nilüfer Kavalalı, İlhan Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 75; Muhammed Kerimi, *İslam'a Göre Rüya Tabirleri*, Kibe, İstanbul, 1996, s. 93; Özcan Köknel, *Akıl ile Düşünce Gücü*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, 107)

VIII. Yeniden Ortaya Çıkan Eski Bir Korku

Hz. Mûsâ, ölümüne sebep olduğu bir adam yüzünden Mısır'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Yüce Allah, onu ilâhî mesajları Firavun'a götürmek üzere görevlendirince, tekrar eski korkusu ortaya çıktı. Firavun ve çevresinin, geçmişte meydana gelen bu olayı yeniden gündeme taşıyıp kendisini cezalandırmalarından endişe etti. Firavun'un karşısına ilâhî mesajlarla çıktığında karşılaşacağı zorlukların yanında, bir de eskiden meydana gelmiş bir olaydan dolayı cezalandırılma, hatta öldürülme riski vardı. Mûsâ, bu kritik durumdan dolayı duyduğu endişeyi şu şekilde dile getirmişti:

*"Rabb'im, dedi, ben onlardan bir kişi öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum."*⁸⁸ *"Hem benim üzerinde onlara karşı işlediğim bir günah var. (Vaktiyle onlardan bir adam öldürmüştüm), onların beni öldürmelerinden korkuyorum."*⁸⁹

Hz. Mûsâ, bu sözü, peygamberlik görevini reddetmek, korktuğu için Fir'avn'ın karşısına çıkmaktan kaçınmak için söylemiştir. O, bunu söylerken, kendi canından korktuğunu değil, kendisine verilen görevi yerine getiremeyeceğinden endişe ettiğini belirtmiştir. Daha henüz elçilik görevini tam olarak yerine getirmeye fırsat bulamadan, vaktiyle karışmış olduğu cinayetin önüne sürüleceğinden endişe etmiş, bu yüzden kısas yapılmak suretiyle öldürülmekten korkmuştur. Mûsâ'nın bu korkusu, insan doğasının bir gereği olarak görülmüştür.⁹⁰

Firavun'un karşısına çıkmadan önce Mûsâ'nın kaygılandığı durum, Firavun tarafından dile getirilmiştir. Fakat, Mûsâ gerek bu konuda gerekse hiçbir koşulda Firavun'dan korkmayacağını, ilâhî koruma altında bulunduğunu açıklamıştır: *"Ve sonunda o yaptığını da yaptın, sen nankörlerden birisin. (Mûsâ): "Onu yaşadığım zaman şaşkınlardan idim" dedi. "Sizden korkunca aranız-*

⁸⁸ Kasas, 28/33.

⁸⁹ Şuarâ, 26/14.

⁹⁰ el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/151; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, III/262; İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389 h., VI/266; el-Mevdudî, IV/17, 158-159; Esed, *a.g.e.*, s. 788; Yazır, *a.g.e.*, V/3623; Bilmen, *a.g.e.*, V/2444.

dan kaçtım, sonra Rabb'im bana hükümdarlık verdi ve beni elçilerden yaptı."⁹¹

Hata eseri sebep olduğum ölümden dolayı bana suç yükleyeceğinizden ve beni öldüreceğinizden korktum. Canımı kurtarmak için aranızdan kaçtım ve böylece Allah beni sizden kurtarmış oldu. Fakat artık Allah bana önemli bir güç ve peygamberlik görevi verdi. Bundan sonra sen ne yaparsan yap, senden asla korkmuyorum. Beni bu güne kadar koruyan Allah, bundan sonra da koruyup gözetecektir.⁹²

IX. Korkuya Karşı Maddî ve Manevî Destek

Hz. Mûsâ, ilâhî desteğe güvenmesine rağmen, Firavun'un karşısına çıkarken kardeşi Hârûn'un kendisini doğrulayan, destekleyen biri olarak yanında bulunmasını istemiştir. Manevî desteğin yanında somut desteğe de ihtiyaç duymuştur:

*"Kardeşim Hârûn, o, dil bakımından benden daha güzel konuşur. Onu da benimle beraber, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Zira ben, beni yalanlayacaklarından **korkuyorum**."*⁹³

Hz. Mûsâ, kendisine verilen görevin ağırlığı dolayısıyla içinin daraldığını belirtmekte ve kalbine genişlik verilmesi için ilâhî desteği yanında hissetmek istemektedir. Hârûn'un sağlayacağı maddî desteğin yanında, her fırsatta ilâhî destek ve güvenceyi talep etmektedir: *"Mûsâ dedi ki: "Rabb'im, benim göğsümü aç. Bana işimi kolaylaştır."*⁹⁴

Hz. Mûsâ, çok büyük/ağır bir görev üstlendiğini; yeryüzünün en büyük, zorba, inatçı, inkârcı, hakimiyet alanı geniş, güçlü bir orduya sahip kralına ilâhî mesajları götürmek durumunda olduğunu dile getirmiştir. Bu şartlar altında insanın soğukkanlı olmaya ve gönül rahatlığına ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Hz. Mûsâ'nın, "göğsümü aç" şeklindeki isteği şu şekilde yorumlan-

⁹¹ Şuarâ, 26/19-21.

⁹² en-Nesefî, *a.g.e.*, III/264; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, V/363-364; el-Bursevî, *a.g.e.*, VI/267-268; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/642; Bilmen, *a.g.e.*, V/2447.

⁹³ Kasas, 28/34.

⁹⁴ Tâhâ, 20/25-26.

mıştır: Bana Firavunun karşısına çıkmaya cüret edebilecek cesareti ver.⁹⁵

Korku ve kaygının insanın iç dünyasını olumsuz etkilediği ve buna bağlı olarak nefes tıkanması, sık sık soluma, kalp çarpıntısı gibi durumların meydana geldiği bir gerçektir. Firavun'un karşısına çıkıp ilâhî mesajları bildirmekle görevlendirilen Hz. Mûsâ da yaşadığı kaygıdan dolayı kalbinin daraldığını, sıkıldığını ifade etmiştir: “(Mûsâ): “Rabb'im, dedi, ben, onların beni yalanlayacaklarından **korkuyorum**. Göğsüm daralıyor, dilim açılmıyor, (tutukluk yapıyor), onun için Hârûn'a da elçilik ver.”⁹⁶

Hız. Mûsâ, peygamberlik görevini lâıykıyla yapabilmek ve Allah'tan başkasından korku duymamak için Allah'a duâ etmiştir. O'ndan kalbine güç ve dayanıklılık vermesini istemiştir.⁹⁷

İnsanın gönlünün genişlemesi, Allah'tan korkup insanlardan korkmama alışkanlığı kazanmak suretiyle olur. Kişi böylece, Allah dilemedikçe hiçbir gücün kendisine zarar veremeyeceğine inanır. Esas olarak insanı sıkan iki tür korku vardır. Bunlardan birisi can korkusu, diğeri de rızık endişesidir. İşte bunlar insanın kalbini daraltırlar. Hız. Mûsâ, gönlünün genişletilmesini yani Firavun'la karşılaşırken kendisinden her türlü korkunun giderilmesini istemektedir.⁹⁸

Hız. Mûsâ, ayrıca kardeşi Hârûn'un yardım ve desteğini de istemekte, çünkü böylesi zor bir göreve yalnız gitmekten endişe duymaktadır. Harun sayesinde gücüne güç katacağını düşünmektedir. Firavun'un karşısına yalnız çıkmasının bir yararı olmayacağını düşünmektedir.⁹⁹

Bu istek üzerine Yüce Allah, onu kardeşiyle desteklemiş ve güçlendirmiştir:¹⁰⁰ “(Allah) dedi: “*Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir yetki vereceğiz ki, âyetlerimiz saye-*

⁹⁵ er-Râzî, *a.g.e*, VIII/29-30; el-Merâğî, *a.g.e*, VI/89.

⁹⁶ Şuarâ, 26/12-13.

⁹⁷ Bilmen, *a.g.e*, IV/2067.

⁹⁸ Toptaş, *a.g.e*, V/62.

⁹⁹ er-Râzî, *a.g.e*, VIII/44; eş-Şevkânî, *a.g.e*, III/451; el-Kâsimî, *a.g.e*, V/363; el-Merâğî, *a.g.e*, VI/89-90; el-Mevdûdî, *a.g.e*, IV/15; Bilmen, *a.g.e*, V/2444.

¹⁰⁰ ez-Zemahşerî, *a.g.e*, III/396; ez-Zuhaylî, *a.g.e*, XX/102; es-Sa'dî, *a.g.e*, s. 565.

sinde size asla erişemeyecekler. İkiniz ve size uyanlar üstün geleceksiniz!”¹⁰¹

Âyette sözü edilen, “pazunun güçlendirilmesi” temsili bir anlatımdır. İnsanın elinin gücü pazusunun gücüyle kendini gösterir. Âyette anlatılmak istenen şudur: Yüce Allah, Mûsâ’nın pazusunu kardeşi aracılığıyla güçlendireceğini yani ona ihtiyaç duyduğu destek ve takviyeyi sağlayacağını açıklamıştır.¹⁰²

Yüce Allah, Mûsâ ve Hârûn’a Firavun karşısında sağlayacağı desteği çok açık tasvirlerle ve ikna edici ifadelerle açıklamıştır: *“Dediler ki: Rabb’imiz, onun bize taşkınlık etmesinden yahut iyice azmasından korkuyoruz.” “Korkmayın dedi, ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm.”¹⁰³ “(Allah): “Hayır, dedi, ikiniz de âyetlerimizle gidin, biz sizinle beraberiz, (aranızda geçenleri) dinliyoruz.”¹⁰⁴*

Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, Firavun’un karşısına çıktıklarında meydana gelmesi muhtemel gelişmelerden dolayı kaygı ve endişelerini Allah’a arzettiler. Firavun’a yaptıkları davet ve uyarı sırasında onun kendilerine saldırabileceğinden, henüz mucizeleri ona göstermeden aceleyle kendilerini cezalandırabileceğinden yakındılar. Peygamber olsalar bile, onlar da herkes gibi birer insandılar ve doğal olarak korkuya kapıldılar. Korkuları giderilip sakinleşinceye kadar da Firavun’un karşısına çıkmadılar.¹⁰⁵

Yüce Allah, onlara bu şekilde kaygılanmamalarını, yardımının ve desteğinin onlarla beraber olduğunu, onları duymakta ve görmekte olduğunu söylemiştir. Firavun’la karşılaştıklarında onları koruyup gözeteceğini, endişe etmelerine gerek olmadığını açıklamıştır. Onlardan, Kendisi’ne güvenmelerini istemiştir.¹⁰⁶

Yüce Allah, Mûsâ ve Hârûn’a, hem “sizinle beraberim” hem de “sizi duymaktayım” diyerek korkularını gidermeye çalışmış;

¹⁰¹ Kasas, 28/35.

¹⁰² el-Kurtubî, *a.g.e*, XIII/190.

¹⁰³ Tâhâ, 20/45-46.

¹⁰⁴ Şuarâ, 26/15.

¹⁰⁵ el-Merâğî, *a.g.e*, VI/96; Bilmen, *a.g.e*, IV/2073; Halefullah, *a.g.e*, s. 132; Toptaş, *a.g.e*, V/67.

¹⁰⁶ el-Endelûsî, *a.g.e*, IV/46; en-Nesefî, *a.g.e*, III/262-263; eş-Şevkânî, *a.g.e*, III/457; el-Merâğî, *a.g.e*, VI/96; Bilmen, *a.g.e*, IV/2073; Toptaş, *a.g.e*, V/67-68, 442.

onlara fazlaca teselli/moral vermek istemiş, tam bir koruma ve destek sağladığını belirtmiştir.¹⁰⁷

X. Bir Başa Çıkma Yöntemi Olarak Korkutma (Firavun'un Hz. Mûsâ'yı Tehdit Etmesi)

Firavun, şiddet uygulayarak ve tehditler savurarak insanları korkutan, onlarda güvensizlik ve çaresizlik yaratan, böylece kendisine itaat etmelerini, bağlılık göstermelerini sağlayan bir idarecidir. Hz. Mûsâ ile yaptığı tartışmada başarılı olamayan ve sonuç alamayacağını anlayan Firavun, çareyi tehditler savurmakta bulmuştur. Tehditleriyle Mûsâ'yı korkutmayı ve etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır:

*“(Firavun, ey Mûsâ) dedi: “Ant olsun ki benden başka tanrı edinirsen, seni mutlaka **zindana atılanlardan yapacağım.**”¹⁰⁸*

Firavun, eğer benden başka tanrı edinirsen seni mutlaka zindana atarım yerine, zindandakilerden ederim, demiştir. Bununla, zindandakilerin başına gelen feci, korkunç ve can yakıcı durum senin de başına gelebilir, demek istemiştir. Eğer Firavun, “seni zindana atarım” demiş olsaydı, burada kastedilmek istenen mana ortaya çıkmazdı. Bir insanın başına gelebilecek en büyük tehlikelerden birisiyle Mûsâ'yı korkutmuştur. Hz. Mûsâ'nın getirdiği güçlü deliller ve sergilediği kararlı tutum karşısında Firavun, çareyi şiddete başvurmakta bulmuştur. Onunla tartışmaktan vazgeçerek tehdit etme yoluna gitmiştir.¹⁰⁹

Firavun'un zindanlarına ilişkin şu bilgiler aktarılır: Yerin altında derin, dipsiz çukurlar hazırlanmıştır. Cezalandırılacak kimşeler buralara tek başına, hiçbir şey görmeyecek ve işitmeyecek şekilde –ömür boyu- atılırlar, ki bu ölümden de beter bir durumdur.¹¹⁰

Firavun'un tehditleri karşısında Hz. Mûsâ, Allah'a olan güveninin tam olduğunu, hiçbir baskının kendisini inandığı doğruları açıklamaktan vazgeçiremeyeceğini ilan etmiştir: *“Firavun de-*

¹⁰⁷ el-Bursevî, *a.g.e*, VI/266; el-Kâsimî, *a.g.e*, V/363.

¹⁰⁸ Şuarâ, 26/29.

¹⁰⁹ el-Beydâvî, *a.g.e*, II/153; en-Neseî, *a.g.e*, III/266; el-Bursevî, *a.g.e*, VI/270; Yazır, *a.g.e*, V/3625.

¹¹⁰ en-Neseî, *a.g.e*, III/266; el-Bursevî, *a.g.e*, VI/270; el-Cezâirî, *a.g.e*, III/644.

di: “Birakın Mûsâ’yı öldüreyim de, Rabb’ine yalvarsın (bakalım O, Mûsâ’yı kurtaracak mı?) Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden ya da yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından **korkuyorum.**” Mûsâ dedi: “Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabb’im, sizin de Rabb’iniz olan Allah’a **sığındım.**”¹¹¹

Firavun, çevresindeki ileri gelenlere, Mûsâ’yı öldürmek istediğini söylemiş ve bu konuda kendisine destek vermelerini istemiştir. Hz. Mûsâ’nın yalan söylediğini ve onu kuruyabilecek bir tanrının bulunmadığını ileri sürmüştür.

Firavun, çevresindeki insanlara Mûsâ’yı öldürmek istediğini söylerken şöyle bir gerekçe ileri sürmüştür: Mûsâ’nın sizin dininizi bozmasından ve kendi dinine sokmasından; insanlar arasında ayrılık çıkarmasından, düşmanlık, çatışma ve savaşa yol açmasından korkuyorum. Bu açıklamayı çevresindekilere öğüt veren ve onları korumak isteyen birisi gibi yapmıştır.¹¹²

Firavun’un bu tehditleri karşısında Hz. Mûsâ, Allah’a sığındığını ve O’nun kendisini mutlaka koruyacağına olan inancını/güvenini itiraf etmiştir. İçinde bulunduğu tehlikeli durum karşısında Allah’ın korumasına sığındığını ve O’ndan yardım beklediğini açıklamıştır. Kendi geleceği ile ilgili bütün beklentilerini, en kibirli insandan daha yüce ve en zorba olan insandan daha kahrân olan Allah’a bağladığını söylemiştir.¹¹³

XI. Büyü ve Korku

Büyü, ilkel insanların dünya görüşlerinde etkisi, yaşantılarında önemli rolü olan gizli bir güçtür. Büyücülerde var olduğuna inanılan güç iyi ya da kötü amaçlarla kullanılabilmiştir. Hurafelele başlayan büyü, öncelikle ruhban sınıfını ortaya çıkarmıştır. Rahipler birer büyücü olarak devlet kadar güçlü bir sınıf oluşturmuşlardır. Buna örnek olarak eski Mısır’ı gösterebiliriz.¹¹⁴

¹¹¹ Mü’min, 40/26-27.

¹¹² el-Endelûsî, *a.g.e.*, IV/555; el-Merâğî, *a.g.e.*, VIII/308.

¹¹³ el-Merâğî, *a.g.e.*, VIII/308; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire, 1997, V/3078.

¹¹⁴ Will Durant, *Medeniyetin Temelleri*, Çev. Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 136-138; Sedat Veyis Örnek, *İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 135; Özcan Köknel, *Korkular*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 34; Köknel, *Akıl ile Düşünce Gücü*, s.167.

Konumuzla ilgisi açısından burada büyü çeşitlerinden korkutma büyüüne yer vermek istiyoruz. Bu büyüde büyücü bizzat korku duygusu içerisine düşmüş gibi yapar. Çılgınlık atarak, silah sallayarak, meşale yakarak bir ayın havası oluşturur. Bir kişi ayine uygun olarak korkudan tutulmuş gibi büyü sözleri mırıldanır. Bu korku rakip büyücüye yansıtılarak uzaklaştırılmaya çalışılır.¹¹⁵

Büyü yapmak için sayısız varlık ve nesnelere yararlanır. Büyü aracılığıyla büyülenen kimsenin iradesine etkide bulunur.¹¹⁶

İlk çağlarda başlayan büyü, M.Ö. 3000 yılında, Mısır'da altın çağını yaşamıştır. Büyücülük eski Mısır'ın dinî hayatında önemli bir yer işgal etmiştir. Mısır büyücülüğünün amacı insana olumlu ve olumsuz güçlerle başa çıkabilme yeteneği kazandırmaktır. Mısır büyücülüğünde tılsımlar sadece büyücüler tarafından değil, halk tarafından da kullanılmıştır. Büyücüler saraylarda firavunlara danışmanlık yapmışlardır.¹¹⁷

Firavun, Hz. Mûsâ'nın getirdiği ilâhî kanıtları geçersiz kılabilmek için büyücülerden yardım istemiştir. Mûsâ'yı yenebilecek güç ve kabiliyetin onlarda olduğunu düşünmüştür. Büyücüler o günkü koşullarda insanları etkileyebilecek en etkili, en yetenekli ve en donanımlı kimselerdi. Kalabalık halk kitlesinin önünde Hz. Mûsâ ile büyücülerin rekâbet etmeleri kararlaştırılmıştı. Büyücüler Firavun adına Hz. Mûsâ'nın getirdiği ilâhî kanıtları geçersiz kılmaya çalışacaklardı. Karşılaşmanın ilk aşamasında büyücüler, Mûsâ'da korku uyandırmayı başaramışlardı:

*“Dediler ki: “Ey Mûsâ, ya sen at ya da önce atan biz olalım.” “Hayır, siz atın!” dedi. Bir de ne görsün; büyülerinden ötürü onların ipleri ve sopaları, kendilerine, gerçekten koşuyor gibi görünüyor. Bu yüzden Mûsâ, içinde **korku** duydu. Biz: “**Korkma**, dedik,*

¹¹⁵ Bronislaw Malinowski, *Büyü Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 61.

¹¹⁶ Alfred Brauchle, *Tarihten Günümüze Büyücülük*, Çev. Nermin Kasap, Etki Yayınevi, Arkara, tsz., s. 18-19, 24.

¹¹⁷ Robert Moore, Douglas Gillette, *Kral Savaşçı Büyücü Aşık*, Çev. Fatma Zengin, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 108; Giovanni Scognamillo, Arif Arslan, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Büyü*, Karizma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 36-38, Brauchle, a.g.e., s. 5.

üstün gelecek sensin sen! Sağ elindeki at, onların yaptıklarını yutsun. Çünkü onların yaptıkları, bir büyücünün hilesidir. Büyücü de nereye varsa iflah olmaz!”¹¹⁸

Yarışma alanına gelen büyücüler, Hz. Mûsâ'ya, kimin önce hünerini göstereceğini sormuşlardır. Mûsâ, önce onların büyülerini göstermelerini istemiştir. Büyücüler, gözbağcılık, kitle göz aldatmacası yoluyla öyle bir oyun düzenlediler ki, halkın gözünü bağladılar, korkuyla onları şaşkına çevirdiler. Bunun üzerine büyücülerin attıkları ipler ve değnekler halka yürür gibi görünmüştür. Korkunç yılanların hareket ettiği bir manzara şeklinde algılanmıştır. Burada, büyüden dehşete düşenin sadece halk olmadığı, Mûsâ'nın da bir an için ondan etkilendiği anlatılmaktadır. Hz. Mûsâ'nın elinde olmadan büyüden korkmasında anormal bir durum yoktur, çünkü o da herkes gibi bir insandır.¹¹⁹

Korkunun ardından Allah, Mûsâ'nın kalbini kuvvetlendirmiş, ona soğukkanlı olmasını ve gönlünü rahat tutmasını söylemiştir.¹²⁰

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya, önce korkmamasını ardında da üstün geleceğini söylemiştir. Allah, ona 'üstün geleceğini' söyleyerek güven vermiştir. Bunu söylerken kullandığı "inneke ente'l-a'lâ" ifadesi mübâlağa içerir. Şöyle ki, anlam, önce "inne" edatıyla pekiştirilmiştir. "Ke" ve "ente" zamirleri tekrar edilmiştir. Açıkça üstün gelmeyi anlatan "uluvv" kelimesi getirilmiştir. Ayrıca bu kelimenin başında lâm-ı tarif yer almıştır.¹²¹ Böylece Hz. Mûsâ'yı, güvende olduğu konusunda ikna edebilmek için en etkili ifade kullanılmıştır.

Hz. Mûsâ, büyücüler karşısında başarılı olamamaktan ve onlarla başa çıkamamaktan dolayı da korkmuş olabilir. Oysa Yüce Allah, Mûsâ'ya büyücülere karşı üstün gelebilecek güç ve imkanı vermiştir. Yüce Allah, ondan bu gücün üstünlüğüne güvenmesini ve rakiplerinden daha iyi olduğunu kabul etmesini istemiştir. Bu yöntem Mûsâ'ya korkularını yenme imkanı sağlamıştır.

¹¹⁸ Tâhâ, 20/65-69.

¹¹⁹ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, III/465-466; Esed, *a.g.e.*, s. 632, 745-746; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, III/233-234; Bilmen, *a.g.e.*, IV/2084; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, V/438.

¹²⁰ el-Merâğî, *a.g.e.*, VI/108.

¹²¹ er-Râzî, *a.g.e.*, VIII/74.

Büyücülerin, insanlar üzerinde hedef aldıkları temel duygu güven eğilimidir. İnsanlar üzerinde korku ve dehşet hissi meydana getirerek etkide bulunuyorlardı. Bu ayrıntı, Firavun'un korkutmaya dayalı yönetim biçimiyle de örtüşüyordu:

*“Siz atın” dedi. (Hünerlerini ortaya) atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları **ürküttüler** ve büyük bir büyü ortaya getirdiler. Biz de Mâsâ’ya: Asânı at!” diye vahyettik. Bir de baktılar ki o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor. Gerçek ortaya çıktı ve onların bütün yaptıkları batıl oldu.”¹²²*

Büyücüler büyü yoluyla halkın gözünü bağladılar, attıkları ipleri ve değnekleri yürür gibi göstererek halkı korkuttular. İnsanları, sanki korkutulmayı ister gibi bir duruma soktular yani onlarda korkma isteği uyandırdılar.¹²³ Anlatıldığına göre, iri iri halatları, uzun sııkları ve sopaları ortaya atmak suretiyle bütün meydanı iç içe girmiş, sarmaş dolaş olmuş, hareket eden, birbirinin üzerine atılan yılanlarla doluymuş gibi gösterdiler. Hayalî olan şeyleri, gerçekten varmış gibi sundular. Çok ürkütücü, dehşet verici, korkunç bir manzara sergilediler.¹²⁴

Ruhları korkuya yenik düşen insanlar, deniz yolculuğunda kayaları korsan gemisi gibi algıladılar. En sağlam karakterli insanlar bile korku sürecinde sağlıklı düşünme kabiliyetini kaybedebilir, büyük şaşkınlıklar yaşayabilirler. Meslekleri gereği korkmamaları gereken nice askerlerin, korku yüzünden bir koyun sürüsünü zırhlar kuşanmış alay, sazları-kamışları mızraklı birlikler olarak gördükleri söylenir.¹²⁵

¹²² A'râf, 7/116-118.

¹²³ Eğer bir toplumu korku ve kaygı yönlendiriyorsa, herkes az ya da çok bundan etkilenir. Bu durumda o toplumun yöneliş ve arayışlarında korkunun etkisi kaçınılmaz olur. Korkuyla yönetilen toplum, söylenen yalanlara inanır gibi görünebilir. Hatta o yalanlara katılıp onların bir parçası haline bile gelebilir. (Erdal Atabek, *Bizim Duygusal Zekamız*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 114-115)

¹²⁴ er-Râzî, *a.g.e*, V/335; el-Beydâvî, *a.g.e*, I/353; en-Nesefî, *a.g.e*, II/101-102; el-Kâsimî, *a.g.e*, III/624; Yazır, *a.g.e*, IV/2233-2234; Bilmen, *a.g.e*, II/1069; Süleyman Ateş, *a.g.e*, III/380-381; Bayraklı, *a.g.e*, VII/254.

¹²⁵ Theophrastos, *Karakterler*, Çev. Candan Şentuna, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 87; Montaigne, *Denemeler*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 157.

İnsan bir şeyden korkuyorsa onun etkisi altında kalır ve korktuğu şeyi tecrübe eder. Uyku tutmayacağından korkan bir kimseyi, uyku tutmaz. Hazımsızlıktan korkan kimse hazımsızlık çeker. Hastalıktan korkan kimseyi tedavi ve ilaçların iyileştirmesi zordur.¹²⁶

İlâhî yönlendirmeler doğrultusunda Hz. Mûsâ, değneğini atınca, kocaman bir yılan olan değnek büyücülerin yalan ve hilelerini yutmuş, sihri yok etmiştir. Ortada olağan dışı bir şey olmadığı, görünenlerin bir göz yanılgısından ibaret bulunduğu meydana çıkmıştır. Hz. Mûsâ'nın yılanı dönen asâsı, büyü'nün etkisini kırmış, yılan gibi algılanan ip ve sopaların gerçek haliyle görülmesini sağlamıştır.¹²⁷

Ortaya çıkan bu durum, en büyük tesiri büyücüler üzerinde göstermiştir. Büyücüler hiç beklemedikleri ve kendilerinin yaptığı gibi büyü olarak değerlendirdikleri ilâhî mucizeyi gördüklerinde büyük bir korkuya ve dehşete kapılmışlardır.¹²⁸

Büyücüler, Firavun adına kitleleri etkileyen ve onları yönlendiren önemli bir siyasi güçtü. Firavun'un otoritesini sağlamlaştırmak için Hz. Mûsâ'nın getirdiği ilâhî kanıtları geçersiz kılma görevi de onlara verilmişti: "*Mûsâ onlara: "Atacağınızı atın!" dedi. İplerini, değneklerini attılar ve: "Firavun'un şerefine biz, elbette galip geleceğiz" dediler. Mûsâ da asâsını attı. Birden o onların uydurduklarını yutmaya başladı.*"¹²⁹

Büyücüler, sihir yapmak için hazırladıkları nesnelere, o günkü gelenekler uyarınca Firavun'un adına yemin ederek ortaya koydular. Hz. Mûsâ da elindeki asâsını bıraktı, asâ sihribazların uydurdukları şeyleri –gerçeği başka bir şekle dönüştüren, ipleri/sopaları canlı ve hızla hareket eder gibi gösteren hayal ürünlerini- yuttu ve ortada onlardan herhangi bir eser kalmadı.¹³⁰

Büyü karşısında, içinde korku duymaya başlayan Mûsâ'ya Yüce Allah tarafından güven duygusu verilmiş ve kendisinin galip

¹²⁶ Chartier Alain, *Mutlu Olma Sanatı*, Çev., S. Neval Şimşek, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1989, s. 26-27.

¹²⁷ el-Mevdûdi, *a.g.e*, II/75; Yazır, *a.g.e*, IV/2233-2234; Süleyman Ateş, *a.g.e*, III/380-381.

¹²⁸ Bilmen, *a.g.e*, II/1070.

¹²⁹ Şuarâ, 26/43-45.

¹³⁰ el-Beydâvi, *a.g.e*, II/155; en-Nesefi, *a.g.e*, III/268; el-Cezâiri, *a.g.e*, III/648-649; Bilmen, *a.g.e*, V/2455.

geleceği vahyedilmiştir. Yapılan büyü'nün bir tür hayalden ibaret olduğu, ortadan kaybolacağı ve ilâhî gerçeğin meydana çıkacağı açıklanmıştır. İlâhî yönlendirmeler doğrultusunda Hz. Mûsâ değneğini yere atmış ve büyük bir ejderhaya dönüşen değnek olağanüstü bir güç ve hızla büyüleri yutup yok etmiştir. Böylece, büyücülerin büyülerinin uydurma ve gösteriştten ibaret olduğu, gerçekliğinin ve sürekliliğinin bulunmadığı kanıtlanmıştır. Burada asıl kanıtlanan, Hz. Mûsâ'nın eliyle gerçekleşen şeyin ilâhî bir mucize oluşudur.¹³¹

XII. Yılan-Ejderha Sembolü

Yılan sembolü kıssada ilk kez Mûsâ'nın ilk ilâhî hitapla karşılaştığı sırada ortaya çıkmıştır. Büyücülerin insanları korkuttukları nesnelere de yılanlara benzedikleri anlaşılmaktadır. Nihayet Mûsâ'nın asâsı büyücülerin hayallerini yutarak yok eden büyük bir ejderhaya dönüşmüştür. Bu süreç içerisinde yılan ve ejderhanın taşımış olduğu sembolik anlamları ortaya koymamız gerekmektedir. Konuya, yılan ve ejderha sembollerinin evrensel kültürde ve Mûsâ'nın içinde yaşamış olduğu Mısır toplumunda neleri temsil ettiğini belirleyerek başlamak yerinde olur.

Jung, semenderi, dragonu, ejderhayı ortak bilinçaltının simgeleri olarak değerlendirmiş, düşlerin gerçek dışı, dehşet ve korku yaratan öğeleri olarak yorumlamıştır. Yılan figürleri, ejder, büyücü, cadı vb., kolektif bilinçdışının içeriğini ve belirgin motiflerini ifade eder. Bu ve benzeri arketipler doğuştan önce var olan ruh halini ve eğilimleri belirtirler.¹³²

Jung'a göre, bir kolektif bilinçaltı vardır ve kalıtsal bir mahiyet taşır. Arketipler bilinçaltında bulunur. Bunlar her insanda yer alan eski hayallerdir. Bu eski hayaller yani arketipler, insan deneyiminin en derin yerlerinden gelen sembollerdir. Arketipler, içgüdülerin kendi eseri olan özben portreleridir ve imgelere

¹³¹ el-Mevdûdi, *a.g.e*, III/233-234; Esed, *a.g.e*, s. 293; Bilmen, *a.g.e*, IV/2084-2085; Süleyman Ateş, *a.g.e*, V/438.

¹³² Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, Çev. Ender Gürol, Payel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 51; Jolande Jakobi, *C.G.Jung Psikolojisi*, Çev. Mehmet Arap, İlhan Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 71-73; Halis Özgü, *Psikoloji Dünyasının Üç Büyüğü: Freud Adler Jung*, Mart Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 211; Ender Gürol, *Analitik Psikoloji ve C.G.Jung*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 50; Köknel, *Akıl ile Düşünce Gücü*, s. 93.

dönüşmüş ruhsal süreçlerdir. Bilinç ötesine ait olan ve ruhtan kaynaklanan arketipler, metafizikseldir.¹³³

Kollektif bilinçdışı, gizli imgeler topluluğundan oluşur. Bu imgeler insana atalarından aktarılır. Onlar, sadece insanlık tarihinin değil, insan öncesi evrimin de bir ürünüdürler. Örneğin insanın yılandan korkması için yılanla karşılaşmış olması gerekmez. Yılandan korkma eğilimi, insanoğlunun kuşaktan kuşağa aktardığı, beyin dokusuna işlemiş bir durumdur.¹³⁴

Soğukkanlı bir hayvan olan yılan, ruhun iç bölümünü, karanlık ruhu, bilinçaltını, ender, anlaşılmaz, korkutucu, düşman olanı, aniden insanın önüne çıkanı temsil eden hayvandır. İçgüdüsel ve karanlık ruhun simgesi olan yılan Batı'da zararlı bir hayvan olarak kabul edilirken, doğuda yararlı sayılır.¹³⁵

Yılan, evrensel simgelerin başta gelenlerindedir. Mitolojilerde saç ve yılan paralelliği dikkat çekmiştir. Bununla ilgili olarak Mısır mitolojilerinde, "Ben kalpleri yakan, şiddet saçan bir Uraei'yum; vücuttaki ölmeyen, güçlü tanrılardan biriyim" denir. Yine Mısır mitolojilerinde yılan, "Ben yılan Sata'yım, ölürüm ve yeniden doğarım" der.¹³⁶

Mısırlıların kutsal yılanının "kendini büyütebilen ya da mikroskobik görünmez boyutlara indirebilen bir yılan olduğu" belirtilir. Mısır mitolojilerinde, başlangıçta dişi ve erkek bir çift yılanın kaostan tanrısal düzeni oluşturduğu anlatılır.¹³⁷ Kybele ile Ofiyon adlı yılanların sevişmesi sırasında çıkan sarsıntıdan evrenin oluştuğu yönünde öyküler anlatılmıştır. İlkel dinlerin çoğunda yılan kutsal sayılmış, hatta yaratıcı tanrı olarak kabul edilmiştir. Deri değiştirdiğinden dolayı yılanın ölümsüz olduğuna inanılmıştır.¹³⁸

¹³³ *Alternatif Düşünceler Sözlüğü*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 51; Özgü, *a.g.e.*, s. 210-211; Jung, *Analitik Psikoloji*, s. 50.

¹³⁴ Gençtan, *a.g.e.*, s. 123.

¹³⁵ Carl Gustav Jung, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, Çev. Engin Büyükinel, Say Yayınları, İstanbul, 1997, s. 230.

¹³⁶ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2002, s. 151-161.

¹³⁷ Mehmet Ateş, *a.g.e.*, s. 160-167.

¹³⁸ Köknel, *Akıl ile Düşünce Gücü*, s. 90.

Rüyaların pek çoğunda yılanlar korku verici unsurlar olmuştur. Bazen yılanlar rüyalarda cinsellik, bilgelik ya da birlik metaforları olmuşlardır.¹³⁹

Mısır mitolojilerinde yılanın kutsallığı, ölmezliği, şiddet ve güç sahibi olduğu kabul edilmiştir. Bu durum insanların yılanlardan daha fazla çekinmesine ve korkmasına yol açmıştır. Nitekim Hz. Mûsâ'nın karşısına çıkan büyücülerin yılan benzeri tasvirlerle insanları etkiledikleri ve onları korkutmayı başardıkları anlatılmıştır.

Hz. Mûsâ'ya verilen asânın mucizevî bir şekilde yılan ve ejderhaya dönüşmesinin, yılanla ilgili eski Mısır inançlarıyla ilişkisi olması muhtemeldir. Zaten soğuk ve ürkütücü olabilen yılan, birtakım inanışlarla da desteklenince tam bir korku fenomeni halini almış olabilir.

Yüce Allah, Mûsâ'nın asâsına verdiği güç ve yeteneklerle, Mısır halkına, mutlak kudret sahibinin kendisi olduğunu, yılan gibi birtakım sembollere hayâlî güçler atfedip onlardan korkulmaması gerektiğini öğretmek istemiştir.

Allah, asâyı yılanla çevirerek Mûsâ'nın korkmasını, sonra onu tekrar eski haline döndürerek güven duymasını sağlayarak, ona mutlak korkuyu ve güveni insanlara verebilecek gücün Kendi'si olduğunu hatırlatmıştır. Ona gerçek ve imgesel her türlü korku ve güvensizlik durumunda Kendisi'ne sığınması gerektiğini belletmiştir.

Mûsâ kıssasında büyücüler yılan benzeri figürlerle insanları korkutmaya çalışırken, ilâhî gücü temsil eden asâ, büyük bir ejderhaya dönüşerek hayal ürünü korku unsurlarının hepsini ortadan kaldırmıştır. Böylece açık bir şekilde hayalî güçlerden korkmanın anlamsız olduğu orada bulunan herkese gösterilmiştir. Mutlak güç ve kudret sahibinin, insanlara gerçekte korku ve güven verenin Allah olduğu kanıtlanmıştır.

¹³⁹ Gayle Delaney, *Rüyalarla Problem Çözme*, Çev. Murat Temelli, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 1997, s. 240-241, 247.

XIII. Bir Başa Çıkma Yöntemi Olarak Korkutma

(Firavun'un İman Eden Büyücüleri Tehdit Etmesi)

İlâhî kanıtlar karşısında büyüleri işe yaramayan büyücüler, Hz. Mûsâ'nın getirdiği ilâhî masajlara iman etmişlerdir. Firavun yine her zamanki gibi korkutma ve tehdit yolunu deneyerek büyücülerini imanlarından geri çevirmek istemiştir. Hakimiyet ve otoritesini koruyabilmek için çareyi yine tehdit ve korkutmada bulmuştur:

*“(Firavun) dedi: ‘Ben size izin vermeden mi ona inandınız? O, size büyü öğreten büyüünüzdür. Öyleyse size ne yapacağımı yakında bileceksiniz: **“Ellerinizi ve ayaklarınızı çapraz olarak keseceğim ve hepinizi asacağım!”** ‘Zararı yok, dediler, nasıl olsa biz Rabb'imize döneceğiz. Biz ilk inananlar olduğumuz için Rabb'imizin hatalarımızı bağışlayacağını umarız.”¹⁴⁰*

*“Firavun: ‘Ben size izin vermeden ona inandınız mı? dedi. ‘Bu, bir tuzaktır, şehirde bu tuzağı kurdunuz ki, halkını oradan çıkarasınız, ama yakında başınıza gelecekleri bileceksiniz! **Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra hepinizi (hurma dallarına) asacağım!**’ Dediler ki: ‘Biz zaten Rabb'imize döneceğiz! Rabb'imizin, bize gelmiş olan âyetlerine inandığımız için bizden öc alıyorsun. Ey Rabb'imiz, üzerimize sabır boşalt ve bizi Müslümanlar olarak öldür!’¹⁴¹*

Büyücülerin, kendisinden izin almadan iman etmelerine çok kızan Firavun, onları feci işkence ve ölümle tehdit etmiştir. Onlar ise bu ağır tehdide rağmen imanlarında direnip kararlılık göstermişlerdir. Yapmış oldukları bu tercih sebebiyle zarara uğramayacaklarını yani sonuçta kaybedenlerden olmayacaklarını söylemişlerdir. İmanları sayesinde Yüce Allah'ın bağışına, sevabına ve manevî yakınlığına kavuşacaklarını açıklamışlardır. Bunun kendileri için her şeyden daha önemli olduğunu ve maddî hayat endişesiyle Firavun'un tehditlerine önem vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Ne şekilde ölürse ölsünler, sonuçta âhirete gideceklerini, er ya da geç Allah'ın huzuruna çıkacaklarını, O'nun rahmet ve iyiliğine kavuşmayı umduklarını söylemişlerdir. Çünkü, Allah'ın vereceği sevap Firavun'un verebileceklerinden daha

¹⁴⁰ Şuarâ, 26/49-51.

¹⁴¹ A'râf, 7/123-126; Bkz., Tâhâ, 20/71-73.

değerlidir. Allah'ın insanları cezalandırması Firavun'unkinden daha sınırsızdır.¹⁴²

İmanı, ilâhî kanıtları, Firavun'a ve onun taraftarı olmaya, sağlayacağı güvene/kurtuluşa tercih etmişlerdir. Firavunun kendilerine yapacağı iyilikle ilgilenmediklerini, azabından da korkmadıklarını belirtmişlerdir.¹⁴³

Katıksız imanın verdiği güven duygusuyla Firavun'a meydan okuyacak cesareti kendilerinde bulabilmişlerdir. Tehdit edildikleri en korkunç işkenceler karşısında inançlarından vazgeçmeyi düşünmemişlerdir. Çünkü, sağlam iman, insanı ölüm korkusu başta olmak üzere her türlü korkudan kurtarır.

İnsan kaybettiği değerlere karşılık daha kıymetlisini kazanacağına inanırsa, kayıplarından dolayı kaygıya ve korkuya kapılmaz. Büyücüler, Allah'ın iyiliğini ve bağışını hayatta kalmaya tercih etmişlerdir. Allah'ın iyiliğini ve bağışını ümit etmeye başladıkları andan itibaren, Firavun'un tehditleri onları korkutmamıştır. Çünkü iman etmek suretiyle elde edecekleri şeylerin, kaybedeceklerinden kat kat üstün olduğunu görmüşlerdir.

Doğrusu, daha küçük iyileri korumak adına, daha büyük iyilerin uçup gitmesine göz yumanlar gerçek korkaklardır.

Firavun'un burada yapmış olduğu tehdidin muhatabı sadece büyücüler değildir. Firavun, büyücülere uyararak iman edebilecek diğer insanları da korkutmak istemiştir.¹⁴⁴ Fakat Firavun'un tehditleri, büyü ile ilâhî gerçeklik arasındaki farkı gören insanların iman etmelerini engelleyememiştir.

XIV. Mısır'dan Kaçış: Korku ve İlâhî Koruma

Hz. Mûsâ, İsrâil oğullarıyla birlikte Mısır'dan kaçarken korku ve ilâhî koruma iç içe yaşanmıştır. Firavun'un ordusu tarafından takip edilen ve maddî hiçbir güvencesi olmayan İsrâil oğulları büyük bir korku yaşamıştır. Yüce Allah, öncelikle Hz.

¹⁴² eş-Şevkânî, *a.g.e*, III/476; el-Kâsimî, *a.g.e*, V/369; el-Mevdudî, *a.g.e*, IV/24; Bilmen, *a.g.e*, V/2457-2458; II/1072; Süleyman Ateş, *a.g.e*, VI/304.

¹⁴³ el-Endelûsî, *a.g.e*, IV/53; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankitî, *Azâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, IV/65; el-Merâğî, *a.g.e*, VI/110.

¹⁴⁴ en-Nesefî, *a.g.e*, III/269; el-Merâğî, *a.g.e*, VI/109.

Mûsâ'ya ilâhî koruma altında olduklarına dair kesin bir güven duygusu vermiştir:

“Ant olsun, Biz Mûsâ'ya: “Kullarımı geceleyin Mısır'dan çıkarıp yürüt; asânla suya vur, denizde onlar için kuru bir yol aç. (Firavun'un sana) yetişmesinden **korkma**, (boğulmaktan) **endişe etme**” diye vahyetmiştik.”¹⁴⁵

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'dan Firavun'un zulmünden kurtarması için İsrâil oğullarını Mısır'dan çıkarmasını istemiştir. Hz. Mûsâ'ya, asânını Kızıldeniz'e vurmasını ve karşıya geçebilmek için kuru bir yol açılacağını söylemiştir. Bu kaçış sırasında Firavun'un ve ordusunun gelip kendilerini yakalamasından korkmamasını, boğulmaktan endişe duymamasını belirtmiştir. Allah tarafından korunma altında olduklarını açıklamıştır.¹⁴⁶

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'yı Firavun'un ordusu ile karşı karşıya bırakmadığını, Kendi'sinin olaya müdahale edeceğini, bu yüzden korku duymamasını istemiştir. Onun bu yüzden korku içinde değil, güvende olmasını istemiştir. Âyette “havf” ve “haşyet” kelimeleri arka arkaya kullanılmıştır. Buradaki havf, Firavun ve ordusundan korkmamayı, haşyet ise denizde boğulmaktan endişe etmemeyi anlatır.¹⁴⁷

Firavun'un ordusunu üzerlerine gelirken gören ve büyük bir panik yaşayan İsrâil oğullarını teselli etmek ve onları Allah'a güvenmeye çağırarak Hz. Mûsâ'ya düşmüştür: “(Firavun ve adamları), güneş doğarken onların ardına düştüler. İki topluluk (yaklaşık) birbirlerini görünce Mûsâ'nın adamları: “İşte **yakalandık!**” dediler. (Mûsâ): “Hayır, dedi, Rabb'im benimle beraberdir. Bana yol gösterecektir.”¹⁴⁸

Hz. Mûsâ ile birlikte kaçmakta olan kimselerle, onları yakalamak için takip eden Firavun ordusu birbirini görebilecek mesafeye geldiklerinde; Mûsâ'nın yanında bulunanlar yakalanacaklarını ve onlar tarafından yok edileceklerini düşünerek korkmaya başlamışlardır. “Arkamızda Firavun ve ordusu, önümüzde ise deniz, kaçacak yerimiz yok!” demişlerdir. Hz. Mûsa ise, onlara,

¹⁴⁵ Tâhâ, 20/77.

¹⁴⁶ Bilmen, a.g.e, IV/2090.

¹⁴⁷ er-Râzî, a.g.e, VIII/80-81; el-Endelûsî, a.g.e, IV/55; eş-Şankîti, a.g.e, IV/68-70; el-Merâğî, a.g.e, VI/113.

¹⁴⁸ Şuarâ, 26/60-62.

Allah'ın kendilerini koruyacağını ve destekleyeceğini çünkü böyle vaatle bulunduğunu, korkuya gerek olmadığını açıklayarak güven vermiştir. Allah'ın kendisine bir kurtuluş yolu göstereceğini ve düşmanlarının kendilerine yetişip zarar veremeyeceklerini açıklamıştır.¹⁴⁹

Burada Hz. Mûsâ'nın güven konusunda olgun bir kişilik sergilediği görülmektedir. Eğer o diğer İsrâil oğulları gibi korkunun baskısı altında kalmış olsaydı ne kendisine ne de başkalarına yardım edemezdi. Çünkü korkunun esiri olmuş insanların ne kendilerine ne de çevrelerine sunabilecekleri fazla bir şey yoktur.

XV. İsrâil Oğullarının Korkuyla İmtihanı

Korku duygusuyla yetişen bireylerden oluşan toplumda korkuya yönelik özellikler daha belirgindir. Korku duygusu, beyinde savunma ve korunmaya yönelik zihinsel şartlanmalar geliştirir. Çaresizliği ve korkuyu öğrenmiş bireylerden oluşan toplum, hep güdülmeyi ve yönlendirilmeyi bekler.¹⁵⁰

Korku, insanların zihninde öyle bir yıkım meydana getirir ki, onları kurtuluşa götüren bütün yolları işgal eder, bu yollardan geçerek başarıya ulaşmaya engel olur. İnsanların basiretlerini örter.

Mısır'da uzun yıllar baskı, şiddet, korku ve güvensizlik ortamında yaşamaya alışmış olan İsrâil oğullarını, atılım, cesaret ve özgüven isteyen bir işi yapmaya yönlendirmek mümkün olmamıştır. Korkuyu ve çaresizliği bir yaşam biçimi olarak benimseyen İsrâil oğulları, kendilerine vatan olarak seçilen topraklar için savaşmaktan korkmuşlardır:

*“(Mûsâ dedi ki): “Ey kavmim, Allah'ın size yazıp nispet ettiği Kutsal toprağa girin, **arkanıza dönmeyin**, yoksa kaybedersiniz!” Dediler ki: “Ey Mûsâ, orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça biz asla oraya girmeyiz. Eğer çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz.” (Allah'tan) **korkanlardan** iki adam dedi ki; “Onların üzerine kapıdan girin, eğer kapıdan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz. Haydi eğer inanıyorsanız Allah'a **dayanın!**”¹⁵¹*

¹⁴⁹ el-Beydâvî, *a.g.e.*, II/156; en-Nesefî, *a.g.e.*, III/271; el-Kâsimî, *a.g.e.*, V/370; el-Bursevî, *a.g.e.*, VI/278; el-Cezâirî, *a.g.e.*, III/653; Bilmen, *a.g.e.*, V/2462.

¹⁵⁰ Tarhan, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁵¹ Mâide, 5/21-23.

Hız. Mûsâ, İsrâil oğullarını Mısır'dan çıkarıp "Arz-1 Mukaddes"e sokmak istemiştir. İsrail oğulları ise, sözü edilen yere girme ve orada yerleşmiş bulunan inkârcı topluluğu çıkarma konusunda korkaklık ve pısrıklık göstermişlerdir. Hatta Mısır'a geri dönmeyi bile düşünmüşlerdir. Hız. Mûsâ, onlara kararlı bir şekilde şehre girmelerini emretmiş, sebatsızlık göstermemelerini, savaştan korkup kaçmamalarını, endişeye düşmemelerini söylemiş, fakat onlar kendilerinden beklenen cesareti ortaya koyamamışlardır.¹⁵²

Sözü edilen bölgede oturmakta olan kimselerin hem fiziksel hem de diğer yönlerden çok güçlü ve karşı konulamaz olduklarını bahane ederek savaştan kaçınmışlardır. Daha önce Firavun'un baskısı altında yaşamış oldukları ezilmişlik psikolojisinin etkisiyle, mücadele edecekleri topluluğu gözlerinde büyütmüşler, onların karşısına çıkma cesaretini gösterememişlerdir.¹⁵³

Burada, İsrâil oğullarının tehlike karşısında sergiledikleri karakterleri açıkça belli olmuştur: Bunlar; korkaklık, bahane bulma, geri çekilme ve sözünde durmamadır. Onlar, karşılık ödemedi, çaba harcamadan ucuz bir başarı elde etmek istemişlerdir.¹⁵⁴

Aralarından iki samimi mü'min, korkaklık gösteren İsrâil oğullarına cesaret vermek için uğraşmıştır. Düşmandan değil, Allah'tan ve O'nun azabından korkan bu iki kişi, iman zayıflığından dolayı dehşete düşmüş, korkuya kapılmış İsrâil oğullarını yalnızca Allah'a güvenmeleri için iknaya çalışmıştır. Allah'ın kudretine ve yardım vadine, Mûsâ'nın peygamberliğine ve getirdiği mesajların hak olduğuna inanan bir kimsenin, düşmanın maddî

¹⁵² İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altunkaya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, VII/68; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., I/336; Yazır, *a.g.e.*, III/1641-1642; Bilmen, II/750-751; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, II/503.

¹⁵³ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, II/39; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, I/502; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, I/336; Yazır, *a.g.e.*, III/1643; Bayraklı, *a.g.e.*, V/502.

¹⁵⁴ Kutub, *a.g.e.*, II/870.

gücünden korkmayacağını, ilâhî yardımın gerçekleşmesi için Allah'a dayanıp güveneceğini söylemiştir.¹⁵⁵

Burada imanın değeriyle korkaklık arasındaki fark kendini göstermektedir. Âyette sözü edilen iki mü'min, düşmandan değil, Allah'tan korkan, tehlikeler karşısında cesaret gösterebilen kimselerdir. Bu iki kişi, zorluk anlarında imanın değerini, insanlardan korkmanın söz konusu olduğu durumlarda Allah korkusunun önemini ortaya koymuşlardır. Allah'tan korkan kimsenin, O'ndan başkasından korkmayacağını göstermişlerdir.¹⁵⁶

Sonuç

Kur'an, Mûsâ kıssasında anneyle bebek arasındaki sevgiye ve güvene dayalı ilişkinin kişilik gelişiminde büyük bir öneme sahip bulunduğunu vurgular. Nitekim bu durum, Erik H. Erikson ve Horney'in konuyla ilgili kuramlarının esasını oluşturur.

Kur'an'a göre korku, Allah'a sığınmayı ve güvenmeyi sağlayan motivasyonlardan birisidir. Bu yüzden korkuya bütünüyle zararlı ve boş bir heyecan olarak bakmak doğru değildir.

Hz. Mûsâ'nın yaşadığı korkuları, onun peygamberliği konusunda bir eksiklik ve zayıflık olarak kabul edemeyiz. Onun, bir insan olarak yaşadığı koşullarda korku duyması normaldir. Bir peygamber olarak Mûsâ'nın erdemliliği, korku duyduğunda Allah'a güvenmesi, sığınması ve ilâhî destekle korkularını aşabilmesidir.

Kur'an, korkularını aşabilmesi için insana en etkili yol olarak Allah'a sığınmayı ve güvenmeyi işaret eder. Bununla birlikte Mûsâ kıssasında eğitim bilimi açısından korkuyla başa çıkmada kullanılan birçok yöntem uygulamalı olarak gösterilir.

Kur'an, Mûsâ kıssasında korkaklığın, bir toplumun karakteristiği haline gelebileceğine işaret eder. Bu konuda toplumda tutum değişikliği meydana getirmenin zorluklarına dikkat çeker. Toplumsal korkaklığın atalet, girişim eksikliği, esaret, boyun eğ-

¹⁵⁵ İbn Kesîr, *a.g.e*, II/39; Hicâzî, *a.g.e*, I/502; es-Sâbûnî, *a.g.e*, I/336; Esed, *a.g.e*, s. 190-191; Yazır, *a.g.e*, III/1647; Bilmen, *a.g.e*, II/752; Süleyman Ateş, *a.g.e*, II/503.

¹⁵⁶ Kutub, *a.g.e*, II/870.

me, kolaycılık, fedakârlıktan kaçınma gibi olumsuz karakterleri beraberinde getirdiğini vurgular.

Mûsâ kıssasında belirtildiği gibi, baskıcı ve zalim yönetimler varlıklarını toplumda güvensizlik ve korku yaratarak sürdürmeye çalışırlar. İnsanları güvensiz ve dayanaksız bırakarak, devamlı tehdit, tehlike ve risk altında yaşamaya mahkum ederek kendilerine boyun eğmeye zorlarlar.

İlâhî güven ve korumaya karşı çıkararak, sadece maddî güç ve şiddete başvurarak sonsuza kadar güvende kalmak mümkün değildir. İlâhî iradeye karşı çıkan, zorla ve baskıyla kendi geleceğini güvenlik altına almaya çalışan Firavun'un içine düştüğü ironik durum bu gerçeği gözler önüne sermiştir. Saltanatını ve kendi geleceğini korumak için sayısız cana kıyan ve şiddetin her türlü-süne başvuran Firavun, sonunu hazırlayacak kişiyi kendi eliyle büyötmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.
- el-Halebî**, Ahmed İbn Yusuf es-Semîn, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- el-Fîrûzâbâdî**, Muhammed İbn Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- el-İsfehânî**, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- el-Fîrûzâbâdî**, Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb, *Besâiru Zevi't-Temyiz*, el-Mektebetü'l-ilmî, Beyrut, tsz.
- et-Tahânevî**, Muhammed Ali İbn Ali İbn Muhammed, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Schultz**, Duane P., **Schultz**, Sydney Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, Çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aytaç**, Serpil, *İnsanı Anlama Çabası*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2004.
- Aydın**, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Gendaş, İstanbul, 2004.
- Atkinson**, Rita L., ve diğerleri, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Kemal Atakay ve diğerleri, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.
- Erden**, Münire, **Akman**, Yasemin, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1995.
- Ülgen**, Gülten, *Eğitim Psikolojisi*, Bilim Yayınları, Ankara, 1995.
- Ulusoy**, Ayten, *Güdülenme*, (Gelişim ve Öğrenme) Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Freud**, Sigmund, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997.
- Hall**, Calvin S., *Freudyen Psikolojiye Giriş*, Çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gençtan**, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Gander**, Mary J., **Gardiner**, Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev. Ali Dönmez ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Aydın**, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999.
- Arı**, Ramazan, ve diğerleri, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Mikro Yayınları, Konya, tsz.
- Erikson**, Erik H., *İnsanın Sekiz Çağı*, Çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.
- Rycroft**, Charles, *Psikanaliz Sözlüğü*, Çev. M. Sağman Kayatekin, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Bacanlı**, Hasan, *Eğitim Psikolojisi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, tsz.
- Senemoğlu**, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.

- Can**, Gürhan, *Kişilik Gelişimi*, (Binnur Yeşilyaprak editörlüğünde Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi), PeGema Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Horney**, Karen, *Ruhsal Çatışmalarımız*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995.
- Horney**, Karen, *Psikanalizde Yeni Yollar*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995.
- Kaya**, Nusret, *Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Köknel**, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Kozacıoğlu**, Gülşen, **Ekberzade Gördürür**, Hülya, *Bireyden Toplumda Ruh Sağlığı*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1995.
- Morgan**, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, H.Ü.P.B. Yayınları, Ankara, 1995.
- Öztabağ**, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983.
- Cole**, Luella, **Morgan**, John J. B., *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, Çev. Belkıs Halim Vassaf, M.E.B., İstanbul, 2001.
- Gates**, Arthur I., ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, Çev. Necmi Z. Sarı, M.E.B., İstanbul, 1968.
- Mannoni**, Pierre, *Korku*, Çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, tsz.
- Zulliger**, Hans, *Çocuklarımızın Korkuları*, Çev. Kamuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul, 1975.
- Mander**, A. E., *Kendini Tanı*, Çev. Suat Taşer, M.E.B., İstanbul, 1950.
- Pars**, Vedide Baha, ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, M.E.B. İstanbul, 1970.
- Topçu**, Nurettin, *Ruhbilim*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1949.
- Aytuna**, Hasip A., *Normal Çocuklarda Anormallikler*, M.E.B., İstanbul, 1976.
- Cüceloğlu**, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Akboy**, Rengin, *Eğitim Psikolojisi*, Mikro Yayınları, İzmir, 2000.
- Köknel**, Özcan, *Günlük Hayatta Ruh Sağlığı*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1999.
- Saygılı**, Sefa, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, TÜRDAV, İstanbul, 2001.
- Munn**, Norman L., *Psikoloji*, Çev. Nahit Tendar, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.
- Gövsa**, İbrahim Alaettin, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998.
- Komisyon**, *Ruhiyat*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.
- Grant**, Wendy, *Cesaret*, Çev. Hande Barlas, HYB Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Jersild**, Arthur T., *Çocuk Psikolojisi*, Çev. Gülseren Günçe, A.Ü.E.F. Yayınları, Ankara, 1979.
- Yörükoğlu**, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.
- Sheehan**, Elaine, *Kayı Bozuklukları*, Çev. Murat Sağlam, Alfa/Aktüel Kitabevleri, İstanbul, 1996.
- Binbaşoğlu**, Cavit, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, M.E.B., İstanbul, 2000.

- Descartes**, Rene, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1997.
- Rogge**, Jan-Uwe, *Çocukların Korkuları Vardır*, Çev. Şenay Çağlıdil, Rota Yayınları, İstanbul, 2001.
- Özgür**, İbrahim N., *Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*, Metinler Matbaacılık, İstanbul, 1982
- Tarhan**, Navzat, *Psikolojik Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- el-Mevdûdî**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- ez-Zamahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- el-Kurtûbî**, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- el-Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- ez-Zuhaylî**, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.
- es-Sa'dî**, Abdurrahman İbn Nâsır, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsiri Kelâmi'l-Mennân*, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- el-Merâğî**, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Arık**, İ. Alev, *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Portakal**, Hüseyin, *Çocuk Eğitiminde Özgürlük ve Saldırganlık*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Patent**, Arnold M., *Her Şeye Sahip Olabilirsiniz*, Çev. A. Asla Atay, Mavi Okyanus Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Köknel**, Özcan, *Zorlanan İnsan*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.
- er-Râzî**, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- Ebussuûd**, Muhammed İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Havva**, Said, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1991
- Yıldırım**, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, tsz.
- Halefullah**, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- et-Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980.
- eş-Şevkânî**, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.

- Fragar**, Robert, *Sufi Psikolojisinde Gelişim Denge ve Uyum*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- el-Endelûsî**, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Toptaş**, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1997
- Daco**, Pierre, *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları*, Çev. O. A. Gürün, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Yanbastı**, Gülgün, *Kişilik Kuramları*, E.Ü.E.F. Yayınları, İzmir, 1990.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Dee**, Nerys, *Rüyaları Anlamak*, Çev. Nilüfer Kavalalı, İlhan Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Kerimi**, Muhammed, *İslam'a Göre Rüya Tabirleri*, Kıbele, İstanbul, 1996.
- Köknel**, Özcan, *Akul ile Düşünce Gücü*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.
- el-Beyzâvî**, el-Kâdi Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- en-Neseî**, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- el-Bursevî**, İsmâil Hakkı, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389 h.
- el-Kâsimî**, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- el-Cezâirî**, Ebû Bekr Câbir, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Kutub**, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997.
- Durant**, Will, *Medeniyetin Temelleri*, Çev. Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Örnek**, Sedat Veyis, *İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Köknel**, Özcan, *Korkular*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Malinowski**, Bronislaw, *Büyü Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Brauchle**, Alfred, *Tarihten Günümüze Büyücülük*, Çev. Nermin Kasap, Etki Yayınevi, Arkara, tsz.
- Moore**, Robert, **Gillette**, Douglas, *Kral Savaşçı Büyücü Aşık*, Çev. Fatma Zengin, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Scognamillo**, Giovanni, **Arslan**, Arif, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Büyü*, Karizma Yayınları, İstanbul, 1999
- Atabek**, Erdal, *Bizim Duygusal Zekamız*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000
- Theophrastos**, *Karakterler*, Çev. Candan Şentuna, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998

- Montaigne**, *Denemeler*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Alain**, Chartier, *Mutlu Olma Sanatı*, Çev., S. Neval Şimşek, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1989.
- Jung**, Carl Güstav, *Analitik Psikoloji*, Çev. Ender Gürol, Payel Yayınları, İstanbul, 1997
- Jakobi**, Jolande, *C.G.Jung Psikolojisi*, Çev. Mehmet Arap, İlhan Yayınevi, İstanbul, 2002
- Özgülü**, Halis, *Psikoloji Dünyasının Üç Büyükleri: Freud Adler Jung*, Mart Yayıncılık, İstanbul, 1994
- Gürol**, Ender, *Analitik Psikoloji ve C.G.Jung*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991
- Alternatif Düşünceler Sözlüğü*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Jung**, Carl Güstav, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, Çev. Engin Büyükinall, Say Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ateş**, Mehmet, *Mitolojiler ve Semboller*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2002
- Delaney**, Gayle, *Rüyalarla Problem Çözme*, Çev. Murat Temelli, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 1997
- eş-Şankitî**, Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr, *Azvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995
- Derveze**, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkaya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998
- es-Sâbüni**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.
- İbn Kesîr**, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997
- Hicâzî**, Muhammed Mahmûd *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991